

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KAPSAYICILIK, KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME

Doç. Dr. Gamze ÖZ YALAMAN

yaz
yayınları

Türkiye'de Finansal Kapsayıcılık, Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme

Doç. Dr. Gamze ÖZ YALAMAN

yaz
yayınları
2025

**Türkiye'de Finansal Kapsayıcılık,
Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik
Büyüme**

Yazar: Doç. Dr. Gamze ÖZ YALAMAN

ORCID No: 0000-0002-4760-523X

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5596-77-2

Eylül 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

ÖNSÖZ

Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler ülke ekonomilerinin önemli odak noktaları arasında yer almaktadır. Ancak mevcut literatürde bu ilişkilerin gelişmekte olan ülkeler özelinde kapsamlı biçimde incelendiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla bu kitapta finansal kapsayıcılık ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri gelişmekte olan bir ülke ekonomisi özelliğini taşıyan Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları arasında incelenmektedir.

Finansal kapsayıcılık ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için yöntemsel yaklaşım olarak panel veri analizi ve panel Granger nedensellik analizleri kullanılmaktadır. Finansal kapsayıcılığın göstergeleri olarak hem mevduat miktarı (% nüfus) hem de kredi miktarı (% nüfus); kayıt dışı ekonominin ise hem dinamik genel denge modeli hem de MIMIC model ile ölçülen büyüklükleri kullanılarak ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik büyüme için de hem gayri safi yurtiçi hasıladaki büyüme hem de kişi başına düşen gelirdeki büyüme kullanılmıştır. Bu sayede elde edilen bulguların sağlamlığı ve güvenilirliği artırılmış, farklı model ve değişken

ölçüm tekniklerinin sonuçlara etkisi sistematik biçimde ele alınmıştır. Bulgular, finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki sunarken; kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda kitap Türkiye ekonomisinin finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonomi bağlamında büyüme dinamiklerini anlamak isteyen akademisyenler, politika yapıcılar ve araştırmacılar için bir başvuru kaynağı niteliğini taşımaktadır. Çalışmanın sunduğu bulgular, ekonomik büyüme stratejilerinin tasarlanmasında, finansal ürün ve hizmetlerin daha kapsayıcı hale getirilmesinde ve kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı politika önlemlerinin geliştirilmesinde yol gösterici niteliktedir. Ayrıca, elde edilen sonuçlar literatürdeki tartışmalara katkı sağlayarak, gelişmekte olan ülke ekonomisi niteliğindeki Türkiye örneğinde finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonomi politikalarının ekonomik büyüme ile etkileşimini daha iyi anlaşılmasına imkan tanımaktadır.

Bu önsözün ardından gelen birinci bölümde çalışmanın teorik arka planı, ikinci bölümde çalışmanın hipotezleri, kullanılan veri seti ve ekonometrik modellerin arka planı, üçüncü bölümde ise ampirik bulgular sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak politika önerilerinde bulunulmuştur.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1.1. FİNANSAL KAPSAYICILIK VE ETKİLERİ	5
1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE ETKİLERİ	14
1.3. FİNANSAL KAPSAYICILIK, KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME	23
2.1. ARAŞTIRMA SORUSU VE HİPOTEZLER	27
2.2. VERİ SETİ	29
2.3. EKONOMETRİK MODEL	32
3.1. FİNANSAL KAPSAYICILIK, EKONOMİK BÜYÜME VE KAYITDIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ.....	36
SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA.....	68

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

GİRİŞ

Ekonominin tüm aktörleri tarafından resmi finansal sisteme kolay erişim, bu sistemin mevcut olması ve aktif şekilde kullanılması olarak tanımlanabilen finansal kapsayıcılık politika yapıcılar için önemli politika araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki finansal kapsayıcılık, refahı artırmak, yoksulluğu azaltmak ve makroekonomik istikrarı güçlendirmek için oldukça önemlidir. Ayrıca finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeyi hızlandırdığı ve finansal gelişime katkıda bulunduğu da görülmektedir.

Finansal kapsayıcılığın artmasıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde önemli ölçüde azalma eğilimi göstermektedir. Diğer taraftan finansal dışlanma ve kayıt dışı ekonominin boyutlarının, özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük zorluklar oluşturduğu da açıktır. Ekonomik büyümenin hem finansal kapsayıcılığın hem de kayıt dışılığın büyüklüğünden etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda yüksek finansal kapsayıcılık ve düşük kayıt dışılığın ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli

yüksekken, düşük finansal kapsayıcılık ve yüksek kayıt dışılık ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilecektir.

Bu kapsamda finansal kapsayıcılığın ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemek önemlidir. Ancak finansal kapsayıcılık ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yeterince incelenmediği görülmektedir. Bu kapsamda söz konusu kitap finansal kapsayıcılık ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini geliştirmekte olan bir ülke ekonomisi özelliğini taşıyan Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları arasında panel veri analizi ve panel Granger nedensellik yaklaşımlarını kullanarak incelemektedir.

Kitapta ilk olarak il bazında finansal kapsayıcılık verileri kullanılarak finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Halihazırda geliştirmekte olan ülkelerde finansal kapsayıcılığın görece olarak daha düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek oldukça önemlidir. Bununla birlikte aynı ülke içinde iller bazlı gelişmişlik farkları da söz konusudur. Dolayısıyla söz konusu kitap iller bazlı finansal

kapsayıcılık verilerini kullanarak bu farklılıkların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

İkinci olarak il bazında GSYİH yüzdesi cinsinden kayıt dışı ekonomi büyüklük verileri kullanılarak kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmektedir. Bu noktada Türkiye’de iller bazında kayıt dışı ekonomi büyüklüğü için uluslararası genel kabul görmüş yöntemler olan MIMIC ve dinamik genel denge yöntemlerine göre ölçülmüş kayıt dışı ekonomi büyüklükleri kullanılmaktadır. Bu noktada Türkiye ekonomisi için her ne kadar SGK ve TÜİK tarafından rapor edilen bölgesel (ve İstanbul gibi büyük birkaç büyükşehir için il bazında) kayıt dışı istihdam verileri bulunsa da bölge ve il bazında kayıt dışı ekonomi büyüklük verisinin şimdiye kadar bulunmadığını hatırlatmak gereklidir. Dolayısıyla bu kitapta yeni bir veri seti olan Elgin ve Öz Yalaman (2025) tarafından ölçülen 2004-2021 yıllarını kapsayan iller ve bölgesel anlamda MIMIC ve dinamik genel denge modelleri çerçevesinde ölçülmüş kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu yeni veri seti sayesinde aynı ülke içerisinde farklı özelliklere sahip illerde kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme ilişkisi ortaya koyulmaktadır.

Son olarak finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye ve 81 il için araştırılarak bu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı varsa ilişkinin yönünün ne olduğu ortaya koyulacaktır. Böylece finansal kapsayıcılık ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri gelişmekte olan Türkiye ekonomisi özelinde incelenerek hem finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonomi literatürünün zenginleşmesine katkıda bulunulmakta hem de elde edilen bulgular ile ekonomik büyümenin desteklenmesi anlamında stratejik politika önerileri geliştirilmesine katkı sağlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kitabın birinci bölümünde finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve bu kavramların ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etkiler literatür ışığında tartışılmaktadır.

1.1. FİNANSAL KAPSAYICILIK VE ETKİLERİ

Finansal kapsayıcılık, bireylerin ve işletmelerin ihtiyaçlarını karşılayan faydalı ve uygun maliyetli finansal ürün ve hizmetlere (işlemler, ödemeler, tasarruf, kredi ve sigorta gibi) sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde erişebildiği durum olarak tanımlanabilmektedir.

Bununla birlikte finansal kapsayıcılığın diğer başka tanımları da bulunmaktadır. Örneğin, Sinclair (2001), finansal kapsayıcılığı finansal dışlanma olarak ifade etmekte ve “gerekli finansal hizmetlere uygun bir biçimde erişememe durumu” olarak tanımlamaktadır. Sarma (2008) ise finansal kapsayıcılığı, “ekonominin tüm aktörleri tarafından resmi finansal sisteme kolay erişim, bu sistemin mevcut olması ve aktif şekilde kullanılması” olarak tanımlamaktadır.

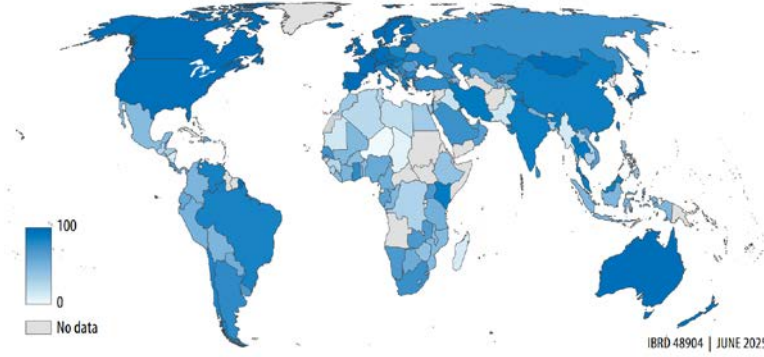
Finansal kapsayıcılık, kalkınmanın önemli yapıtaşlarından birisi olarak politika yapıcılar için önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. İlginç bir şekilde, 2011 yılına kadar dünya genelindeki bireylerin finansal yaşamlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmeye imkân tanıyacak tutarlı bir veri setinin mevcut olmadığı görülmektedir. Global Findex olarak bilinen Küresel Finansal Kapsayıcılık Veritabanı'nın yayımlanması, bu önemli boşluğu doldurmuş ve literatürde finansal kapsayıcılık araştırmalarının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. 2011 yılından bu yana Global Findex Veritabanı, dünya genelinde ödemelerden tasarruf ve borçlanmaya kadar çeşitli finansal hizmetlerin nasıl kullandığına ve yüksek tutarlı harcamalar ya da gelir kaybı gibi finansal şokların nasıl yönetildiğine dair en güvenilir veri kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu veri tabanı çerçevesinde ilk anket sonuçları 2011 yılında yayımlanmış, bunu sırasıyla 2014, 2017 ve 2021 ve son olarak 2025 yıllarında gerçekleştirilen diğer anketlerin bulguları izlemiştir.

2011 yılındaki ilk Global Findex bulguları dünya genelinde yetişkinlerin %50'sinin resmi bir finansal kurumda hesaba sahip olduğunu göstermektedir. 2014 ile 2017 yılları arasında bir finansal kurumda ya da mobil para

hizmeti aracılığıyla hesabı bulunan yetişkinlerin oranı dünya genelinde %62'den %69'a yükselmiştir. 2021 yılı itibarıyla ise global anlamda yetişkinlerin % 76'sının bir banka veya kredi birliği, mikro finans kurumu ya da mobil para hizmet sağlayıcısı gibi düzenlenmiş bir finansal kuruluşa ait bir hesaba sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte 2011-2021 yılları arasında dünya genelinde hesap sahipliği oranının % 50 arttığı ve yetişkinler arasındaki hesap sahipliği oranının ise %51'den %76'ya yükseldiği görülmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde ise 2017-2021 yılları arasında hesap sahipliği oranı % 63'ten % 71'e yükselerek 8 puanlık bir artış göstermiştir. Bu artış, finansal kapsayıcılığın gelişmekte olan ülkelerde de giderek yaygınlaştığını ve daha fazla bireyin resmi finansal sisteme dahil edildiğini göstermektedir. Ancak yine de gelişmiş ülkelerdeki oranın görece olarak gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Demirgüç-Kunt vd., 2021). 2025 yılında yayınlanan son Global Findex verileri finansal hesap sahipliğinin küresel anlamda %79 düzeyine ulaştığını göstermektedir. Ancak dikkat çeken önemli bir nokta yoksulların varlıklı bireylere göre hesap sahibi olma olasılıkları hala 11 puan daha düşüktür.

Dolayısıyla finansal kapsayıcılığın görece olarak gelişmiş ülkelerde daha yüksek seviyelerde seyrettiği söylenebilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde de bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Şekildeki renklerin koyulaşması finansal kapsayıcılığın daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 1. Dünya’da Mevduat Sahipliğinin Dağılımı (Global Findex 2025)

Kaynak: Küresel Finansal Kapsayıcılık Veritabanı (Global Findex), 2025

Finansal kapsayıcılık, refahı artırmak, yoksulluğu azaltmak ve makroekonomik istikrarı güçlendirmek için literatürde oldukça önemli bir politika aracı olarak dikkat çekmektedir (Beck vd., 2004; Beck vd., 2007; Chibba, 2009; Hannig ve Jansen, 2010; Cull vd., 2012; Morgan ve Pontines, 2014; Park ve Mercado, Jr., 2015; Kim, 2016; Koomson vd., 2020; Churchil ve Marisetty, 2020). Bununla birlikte yine literatür incelendiğinde finansal kapsayıcılığın ekonomik

büyümeyi hızlandırdığı ve finansal gelişime katkıda bulunduğu da görülmektedir (Mohan, 2006; Andrianaivo ve Kpodar, 2011; Fungacova ve Weill, 2015; Sharma, 2016; Lenka ve Sharma, 2017; Sethi ve Acharya, 2018; Van vd., 2021).

Finansal kapsayıcılık ve yoksulluk arasında hem doğrudan hem de dolaylı ilişkiler söz konusudur. Doğrudan finansal kapsayıcılık kredi, sigorta ve diğer finansal hizmetlere kapsamlı bir erişim sağlayarak yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Zira bu hizmetler, tüketim, yatırım ve genel ekonomik büyüme için günlük işlem ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklar sunmaktadır. Dolaylı olarak ise, finansal kapsayıcılık sayesinde sağlanan ekonomik büyümenin, istihdam yaratması ve devletin sosyal harcamalarını artırması yoluyla yoksullara fayda sağlanması söz konusudur (Abosedra vd., 2016; King ve Levine 1993; Rajan ve Zingales 1998). Chibba (2009), finansal kapsayıcılığın yoksullukla mücadelede kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Park ve Mercado, Jr. (2015), 37 gelişmekte olan Asya ülkesinde finansal kapsayıcılık ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmada finansal kapsayıcılığın yoksulluğu azalttığını ve gelir eşitliğine katkı sağladığını göstermektedir. Turegano

ve Herrero (2018)'de çalışmalarında finansal kapsayıcılığın gelir eşitsizliğini azalttığını vurgulamaktadırlar. Bu noktada Demir vd. (2022) finansal kapsayıcılığın, finansal teknolojilerin (FinTek) gelir eşitsizliğini azaltmasında temel aracı olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Demir vd. (2022) finansal kapsayıcılığın gelir eşitsizliğini anlamlı biçimde azalttığını, ancak bu etkilerin esas olarak yüksek gelirli ülkelerle ilişkili olduğunun altını çizmektedirler. Son olarak Koomson vd. (2020) Gana hanehalkı anketleri ile finansal kapsayıcılık ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada finansal kapsayıcılığın yoksulluğu önemli ölçüde azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmanın diğer bir önemli bulgusu ise finansal kapsayıcılık, yoksulluğu kırsal alanlarda kentsel alanlara göre daha fazla azaltmaktadır.

Cull, Demirgüç-Kunt ve Lyman (2012), finansal kapsayıcılığın hanehalkı ve küçük işletme sektörünü daha sağlıklı hale getirebileceğini ve dolayısıyla makroekonomik istikrara katkı sağlayabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, literatür finansal kapsayıcılıktaki artışın bankacılık hizmetlerine erişimi artırarak finansal istikrara da katkıda bulunduğunu ifade etmektedir (Han ve Melecky, 2013; Morgan ve Pontines, 2014; Hannig ve Jansen, 2010; Vo vd., 2021).

Finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin en yaygın kanalı, finansal kurumlar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlere daha geniş erişim sağlanması ve bu durumun finansal aracılığı artırarak ekonomik büyümeye dönüşmesi olarak sayılabilmektedir (Ozili vd., 2023). Mohan (2006), Hindistan için finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeyi hızlandırabileceğini ve finansal gelişime katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Andrianaivo ve Kpodar (2011), Afrika ülkelerinde 1988-2007 yılları arasında bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve finansal kapsayıcılığın bu ilişkide merkezi bir role sahip olduğunu, ICT'nin büyüme üzerindeki olumlu etkisinin bir kısmının daha yüksek finansal kapsayıcılıktan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Lenka ve Sharma (2017), Hindistan'da finansal kapsayıcılığın hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Sethi ve Acharya (2018), 31 ülke için yaptıkları çalışmada finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Kim vd. (2018) 55 İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkede finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile

inceledikleri çalışmada finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ahmad vd. (2021) dijital finansal kapsayıcılık ve beşeri sermayenin Çin’de eyalet bazındaki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında dijital finansal kapsayıcılığın kullanım derinliği ve dijitalleşme düzeyine dayalı yeni bir göstergesini kullanmışlardır. Çalışmanın bulguları dijital finansal kapsayıcılık ve beşeri sermayenin Çin’de eyaletler düzeyindeki ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etki yarattığını göstermektedir.

Finansal kapsayıcılıktaki artışın, ülke ekonomileri üzerinde önemli ölçüde olumlu etkiler yarattığı açıktır. Bununla birlikte finansal kapsayıcılığın ülkeler için farklı fırsatlar yaratma potansiyeli de söz konusudur. Bu fırsatlar arasında politika yapıcıların finansal kapsayıcılığı vergi gelirlerini artırmaya ve kayıt dışılığı azaltmaya yönelik bir politika aracı olarak kullanabilmesi yer almaktadır.

Literatürde finansal gelişme ve finansal kapsayıcılığın vergi gelirleri üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu birçok çalışma ile gösterilmiştir. Örneğin Taha vd. (2013), Malezya’da doğrudan vergi gelirleri ile finansal sistem faaliyetleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiş

ve borsa ile doğrudan vergi gelirleri arasında tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ilievski (2015), 1990–2008 yılları arasında 96 ülke için borsa ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiye odaklanmış ve borsaların vergi gelirlerini olumlu etkilediğini ifade etmiştir. Akçay, vd., (2016), Türkiye’de 2006–2014 döneminde finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, finansal gelişmeyi bankacılık ve bankacılık dışı finansal gelişme olarak ikiye ayırmış ve bulgular, bankacılık ve bankacılık dışı finansal gelişmenin uzun vadede doğrudan vergi gelirine yol açtığını ortaya koymuştur. Bayar, vd., (2017), OECD ülkelerinde finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve bulgular, finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini desteklemiştir. Ajide ve Bankefa (2017), Nijerya’da 1981–2014 yılları arasında finansal sistemin vergi gelirleri üzerindeki etkisini araştırmış ve borsa gelişimi ile bankacılık gelişiminin vergi gelirleri üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Ebi (2018) de Nijerya’da finansal gelişmenin vergi gelirlerini artırdığını belirtmektedir. Nnyanzi, vd., (2018), 1990–2014 yılları arasında Doğu Afrika ülkelerinde finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve finansal gelişmenin vergi gelirlerini olumlu etkilediğini

göstermiştir. Oz-Yalaman (2019) 2011 ve 2017 yılları arasındaki Global Findex veri setini kullanarak 137 ülkede finansal kapsayıcılık ve vergi hasılatı arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında finansal kapsayıcılık ile vergi hasılatı arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulmuştur. Raouf (2022), Avrupa, Orta Doğu ve Afrika ülkelerini kapsayan ve 45 ülkeden oluşan bir veri seti ile 2008-2019 yılları arasında vergi hasılatı ve finansal kapsayıcılık arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında yine pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Bu kapsamda finansal kapsayıcılıktaki artışın vergi hasılatını artırdığı literatürde yaygın bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Maherali, 2017; Compaore, 2022; Gnanngnon, 2022; Chebochok ve Bayele, 2023; Nautiyal, 2024; Ren, vd. 2025; Garg vd., 2025).

1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonomiyi yasal olan malları üreten; fakat kamu düzenlemelerine uymayan, tüm ekonomilerin işleyen bir parçası olarak tanımlamak mümkündür (Ihrig ve Moe, 2004) ve kayıt dışı ekonomi, yasal mal ve hizmet üreten bir sektör olmakla birlikte kısmen veya tamamen kamusal düzenleme ve kuralların dışında kalmaktadır.

Dünya genelinde kayıt dışı ekonominin boyutları her geçen gün daha büyük dikkat çekmekte ve tüm ülkelerde kayıt dışı ekonomi ile mücadele önemli politika amaçları arasında yer almaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta kayıt dışı ekonominin ölçülmesidir. Literatürde kayıt dışı olarak ifade edilen bir büyüklüğün ölçülmesi konusu tartışmalıdır. Ancak yarattığı ciddi olumsuzluklar göz önüne alındığında kayıt dışılığın büyüklüğünün ölçülmesi mücadele stratejilerin ortaya koyulması açısından önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi konusunda literatürde farklı ölçüm yöntemleri olmakla birlikte (doğrudan yöntemler, dolaylı yöntemler, MIMIC model, dinamik genel denge yaklaşımı) yaygın olarak kullanılan iki yöntem ön plana çıkmaktadır. Bu yöntemlerden ilki kısaca MIMIC model olarak ifade edilen Çoklu Gösterge – Çoklu Neden (Multiple Indicators Multiple Causes)¹ modeli, ikincisi ise dinamik genel denge²

¹ Kayıt dışı ekonominin ölçümünde kullanılan model yaklaşımının temeli Frey ve Weck-Hanneman (1984)'ın çalışmalarına dayanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin ölçümü konusunda MIMIC model, literatürde kapsamlı veri setleri için F. Schneider öncülüğünde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemin kullanıldığı çalışmalar için Dell'Anno ve Schneider, 2004; Savaşan, 2003; Kannianen, vd., 2004; Bajada ve Schneider, 2005; Schneider, 2005; Schneider, vd., 2011; Schneider, 2012; Schneider ve Buehn, 2013; Elgin ve Schneider, 2013, Medina ve Schneider, 2019 incelenebilir.

² Elgin ve Öztunalı (2012) kayıt dışı ekonominin ölçümünde mikro ekonomik temelleri olan, ekonometrik spesifikasyon ve varsayımlardan bağımsız olarak ulusal gelir istatistikleri ve dinamik genel denge yaklaşımını kullanarak iki sektörlü (kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi) bir model

yaklaşımıdır. MIMIC model kayıt dışı ekonomiyi gözlemlenemeyen gizli bir değişken olarak ele alıp, vergi oranları, sosyal güvenlik yükü, regülasyonlar, caydırıcılık, istihdam, vergi ahlakı, işsizlik oranı, nakit kullanımı gibi göstergeler yardımıyla yapısal eşitlik modeli ile ölçerken; dinamik genel denge modeli, üretim ve tüketim kararlarını, vergi gelirlerini ve makroekonomik dengeyi dikkate alarak kayıt dışılığı daha çok makroekonomik değişkenler üzerinden ölçmektedir. Bu iki yöntemde kapsamlı ülke grupları ve geniş zaman dilimlerinde birçok farklı çalışmada kullanılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi büyüklükleri dünya genelinde değerlendirildiğinde literatür bulguları kayıt dışı ekonominin yıllar içerisinde azalış eğilimi gösterdiğini ortaya koymakla birlikte ülkeler ve bölgeler arasında önemli ölçüde farklılaştığını da ortaya koymaktadır. Örneğin, Buehn ve Schneider (2012), 162 ülke ve 1999–2007 dönemini kapsayan çalışmalarında, en düşük kayıt dışı ekonomiye sahip ülke grubunun yüksek gelirli OECD ülkeleri (% 13,4) olduğunu, bunu Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri (% 17,5) ile OECD dışı yüksek gelirli ülkelerin (%)

geliştirmişlerdir. Bu yöntemin kullanıldığı çalışmalar için Elgin ve Öztunalı (2012), Elgin ve Schneider (2016), Elgin ve Birinci (2016); Elgin, vd., (2021); Elgin ve Oz Yalaman (2025) incelenebilir.

20,8) izlediğini belirtmektedir. En yüksek kayıt dışı ekonomi ise Sahra Altı Afrika ülkelerinde (% 37,6) görülmektedir. Benzer şekilde, Elgin ve Öztunalı (2012), 161 ülke ve 1950-2009 dönemini inceleyerek zengin ülkelerin görece daha düşük kayıt dışı ekonomiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgulara göre Latin Amerika (% 43,27) ve Sahra Altı Afrika (% 42,94) en yüksek oranlara sahipken, OECD-AB ülkeleri (% 20,38) en düşük oranlara sahiptir. MENA bölgesi (% 28,89) görece düşük, Asya ülkeleri (% 38,47) ve geçiş ekonomileri (% 35,64) ise daha yüksek oranlar sergilemektedir. Ayrıca bu çalışmada kayıt dışı ekonominin zamanla azalma eğiliminde olduğu da vurgulanmaktadır. Avrupa Birliği özelinde yapılan bir başka çalışmada Herwartz, vd., (2015), kayıt dışı ekonominin bölgesel düzeyde de farklılaştığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Hollanda, Danimarka ve Birleşik Krallık bölgelerinde oranlar düşükken; Yunanistan, Polonya, Portekiz ve Romanya'da oldukça yüksektir. Ayrıca yoksul bölgelerin zengin bölgelere kıyasla daha yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip olduğu saptanmıştır. Medina ve Schneider (2019) Çoklu gösterge-çoklu neden (MIMIC) yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında, 1991-2017 döneminde 157 ülke için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmüşlerdir. Bulgular, OECD ülkelerinin

%20'nin altında kalan oranlarla en düşük kayıt dışılık değerlerine sahip olduğunu; Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika'da ise kayıt dışı ekonominin sırasıyla ortalama % 38 ve % 39 gibi oldukça yüksek oranlara ulaştığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin özellikle Bolivya (%62,9) ve Gürcistan'da (% 61,7) GSYH'nin önemli bir bölümünü oluşturduğu, buna karşılık İsviçre (% 6,4) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (% 7,6) oldukça düşük seviyelerde olduğu görülmektedir.

Son olarak Elgin, vd., (2021) 1990-2020 yılları için 157 ülke için hem MIMIC hem de dinamik genel denge modeline göre kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini ölçmüşlerdir. Dünyada en düşük kayıt dışılığa sahip ilk üç ülke dinamik genel denge modeline göre İsviçre (% 8,18), Amerika Birleşik Devletleri (% 8,57) ve Lüksemburg (% 9,37) iken; en yüksek kayıt dışılığa sahip üç ülke Bolivya (% 62,2), Gürcistan (% 61,7) ve Zimbabve (% 60,8)'dir. MIMIC modele göre ise en düşük kayıt dışılığa sahip ilk üç ülke İsviçre (% 8,6), Amerika Birleşik Devletleri (% 8,7) ve Avusturya (% 9,8) iken; en yüksek kayıt dışılığa sahip üç ülke Gürcistan (% 66,2), Bolivya (% 65,2) ve Panama (% 61,3)'dir. Kayıt dışı ekonomi büyüklükleri incelendiğinde kolayca gelişmiş ülkelerde kayıt dışılığın daha düşük olduğu görülmektedir.

Türkiye için kayıt dışı ekonomi büyüklükleri yine Elgin, vd., (2021)'nin çalışmaları kullanılarak (1990-2020 yılları arasında) incelendiğinde dinamik genel denge modeline göre kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ortalama % 30,73, MIMIC modele göre ise % 31,79 olduğu görülmektedir. Bu büyüklüklere göre Türkiye kayıt dışı ekonomi büyüklüğü olarak 157 ülke içerisinde dinamik genel denge modeline göre 74. sırada, MIMIC model ölçümüne göre ise 68. sıradadır.

Açıkça görülmektedir ki kayıt dışı ekonominin boyutları ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte tüm ülkeler için ortak olan nokta kayıt dışı ekonominin yarattığı olumsuzluklarla ilgili duyulan endişenin artmasıdır.

Kayıt dışılığın yarattığı olumsuzluklar çok çeşitli açılardan incelenebilmektedir. Bu olumsuzlukların en önemlileri arasında kayıt dışı aktivitelerin vergi yükümlülüğünden kaçma eğiliminde olması ve bu durumun vergi gelirlerinin azaltması sayılabilmektedir. Vergi gelirlerinin azalması ise devletlerin mevcut kamu harcamalarını gerçekleştirebilmek için kayıtlı sektördeki gelir ve karlar üzerinden daha yüksek vergi almasına, bir diğer ifade ile, vergi yükünün artmasına neden olmaktadır. Burada vurgulanması gereken diğer bir önemli bir nokta

ise vergilemede adalet ve eşitlik kavramlarının olumsuz etkilenmesidir. Kayıt dışı ekonominin işsizlik, iş gücüne katılım, gelir ve tüketim gibi bazı resmi ekonomik göstergelerin güvenilirmez olmasına yol açtığı da bilinmektedir. Dolayısıyla hatalı göstergelerin hatalı politikaların uygulanmasına neden olması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, kayıt dışılık, ekonomik performansı, büyüme ve verimliliği de olumsuz etkilemektedir. Kayıt dışı üretim yapan firmalar denetimlerden kaçınmak amacıyla optimal ölçeğin altında üretim yapmakta ya da eski üretim teknolojileri ile üretime devam etmektedirler. Ayrıca bu firmalar kayıt dışılıkları dolayısıyla kayıtlı sektöre sağlanan teşviklerin yanı sıra inovasyon, yeni ürün üretme, patent alma gibi ayrıcalıklardan da yararlanamamaktadırlar. Bununla birlikte yüksek kayıt dışı ekonominin yüksek kamu borçlanmasına ve yüksek finansal dengesizliğe yol açtığı da söylenebilmektedir. Tüm bu sayılanlar ekonomide verimsizliğe neden olmaktadır. Olumsuzluklar sosyal açıdan değerlendirildiğinde ise kayıt dışı çalışanların sosyal sigorta ve korunmadan muhtaç kaldıkları ve bu durumun onların gelirlerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla yoksulluk ve eşitsizlik doğmaktadır. İlaveten yeterli prim toplanamamakta,

sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getirememektedir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001; Schneider, 1997; Schneider ve Enste, 2000; Andrews, vd., 2011; Dabla-Norris, vd., 2008; OECD, 2009; Elgin ve Uras, 2013).

Dolayısıyla bu olumsuzluklar ile mücadele oldukça önemli hale gelmekte ve kayıt dışılığın minimize edilmesi önemli hale gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede kayıt dışılığın itici güçlerinin literatürde kapsamlı olarak incelendiği görülmektedir.

Bu kapsamda bir değerlendirme yapmak gerekirse literatürde kayıt dışı ekonominin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmaların, vergi yükü, sosyal güvenlik primleri, regülasyonlar, işsizlik ve kişi başına düşen gelir gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra politik ve idari unsurları da kapsadığı görülmektedir. Vergilerin kayıt dışılığı teşvik ettiği yönündeki hipotez Schneider ve Enste (2000), Schneider vd. (2010) gibi çalışmalarda öne sürülse de, Johnson vd. (1997), Friedman vd. (2000) ve Elgin (2015) gibi ampirik araştırmalar bu ilişkinin dışsal değişkenlere bağlı

olarak farklılaştığını da göstermektedir. Benzer şekilde kamu hizmetlerinin kalitesi (Buehn ve Schneider, 2012), sosyal güvenlik yükü (Enste, 2015), aşırı regülasyonlar (Loayza, 1996) ve işsizlik oranları (Schneider, 2005) kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili faktörler olarak incelenmiştir. Ayrıca yolsuzluğun artması (Johnson vd., 1998; Dell'Anno ve Teobaldelli, 2015), kişi başına düşen gelir seviyesinin düşük olması (D'Hernoncourt ve Meon, 2012) ve demokratik katılımın zayıflığı (Feld ve Kirchgassner, 2000; Torgler ve Schneider, 2007) da kayıt dışılığa katkı sağlayan faktörler arasında gösterilmektedir.

Bununla birlikte, vergi ahlakı (Torgler, 2005; Elgin ve Schneider, 2016), idari kalitenin yüksekliği (Loayza, 1996; Singh vd., 2012), doğrudan demokrasi ve özerkleşme (Oates, 1993; Buehn vd., 2013) gibi unsurlar kayıt dışılığı azaltıcı faktörler olarak literatürde öne çıkmaktadır. Ampirik bulgular, güçlü idari kalite ve etkin kamu hizmetleri sunumunun kayıt dışı ekonomiyi küçülttüğünü göstermektedir. Ayrıca, eğitim ve beşeri sermaye yatırımları (Quintano ve Mazzocchi, 2013), insani gelişmişlik düzeyi (Eilat ve Zinnes, 2002) ve sosyal sermaye diğer bir ifade ile bireylerin birbirlerine duydukları güven (Fukuyama, 2000; D'Hernoncourt ve Meon, 2012) de kayıt dışılıkla negatif ilişki göstermektedir. Dolayısıyla literatür,

kayıt dışı ekonominin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik, kurumsal ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada finansal gelişme ve finansal kapsayıcılığın kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı etkisi de oldukça dikkat çekicidir. Berdiev ve Saunoris (2016)'ın 161 ülke için 1960-2009 için gerçekleştirdikleri çalışmada finansal gelişme ve finansal kapsayıcılığın küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) kredi erişimini artırarak, fon yetersizliği nedeniyle kayıt dışı ekonomiye yönelmelerini azalttığını aynı zamanda kayıt dışı sektörde kalmanın fırsat maliyetini yükselterek onları resmi sektöre geçmeye teşvik ettiğini vurgulamaktadırlar. Bu noktada finansal kapsayıcılık ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir (Hajilee, vd. 2017; Ajide, 2021; Younas, vd.,2022; Syed, 2024).

1.3. FİNANSAL KAPSAYICILIK, KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME

Önce gelen başlıklar altında tartışıldığı üzere finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonominin boyutları ülke ekonomileri üzerinde çok çeşitli etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler arasında en önemlilerden bir tanesi de ekonomik

büyüme üzerinde meydana gelen etkililerdir. Ekonomik büyümenin sağlanması ülkelerin maliye politikaların temel amaçlarından birisi olarak sayılmaktadır ve ekonomik büyüme³ bir ekonomide GSYH'nin yani bir açıdan toplam fiziksel üretim miktarının, bir açıdan enflasyondan arındırılmış harcama toplamının, bir açıdan da toplam gelirlerin bir dönemden sonrakine artması demektir.

Ekonomik büyüme ayrı ayrı hem finansal kapsayıcılığın hem de kayıt dışılığın büyüklüğünden etkilenmektedir. Dolayısıyla yüksek finansal kapsayıcılık ve düşük kayıt dışılığın ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli yüksekken, düşük finansal kapsayıcılık ve yüksek kayıt dışılık ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bununla birlikte konunun literatürde sınırlı sayıda çalışmada ele alınarak incelendiği dikkat çekmektedir (Younas vd., 2022; Hajilee vd., 2017). Hajilee vd. (2017), 1980–2013 dönemi için seçilmiş 18 gelişmekte olan ekonomide, kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyüme ve beşeri sermayenin finansal piyasa kapsayıcılığı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini araştırdıkları çalışmalarında kayıt dışılığın finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca çalışma geliştirmekte

³ Eğilmez, Mahfi, <https://www.mahfiegilmez.com/2020/12/ekonomik-buyumenin-isleyis-mekanizmas.html>

olan ülkelerde politika yapıcılarının, hizmet almayan, yetersiz hizmet alan ve finansal olarak dışlanmış hanehalkları ve firmalara yeterli finansal hizmet ve ürünlerin kalitesini ve erişilebilirliğini artırarak finansal kapsayıcılığın önündeki engellerin kaldırılmasının önemli olduğunu ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasa gelişimini ve ekonomik büyümeyi teşvik etmeye yardımcı olacağını vurgulamaktadır. Younas vd. (2022) ise gelişmekte olan ekonomilerde finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişleridir. Çalışmada finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu ve gelişmekte olan ekonomilerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ekonomik büyümeyi azalttığı vurgulanmaktadır. Ayrıca çalışmada gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik büyümeyi hedeflerken finansal kapsayıcılığın bir araç olarak kullanılması da önerilmektedir.

Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin literatürde yeterince incelenmemesinden hareketle bu kitapta finansal kapsayıcılık ve kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri gelişmekte olan bir ülke ekonomisi

özelliğini taşıyan Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları arasında incelenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin gelişmekte olan bir ülke ekonomisi özelliğini taşıyan Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları arasında incelenmesi için oluşturulan hipotezler, veri seti ve yöntemin detaylarına yer verilmektedir.

2.1. ARAŞTIRMA SORUSU VE HİPOTEZLER

Bu kitabın ilk amacı gelişmekte olan Türkiye ekonomisi için finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz edebilmektir. Bununla birlikte Türkiye’de iller arası farklılıkların finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme ilişkisini nasıl etkilediği de ortaya koyulmaktadır. İkinci olarak kayıt dışılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Ayrıca yine Türkiye’de iller arası farklılıkların kayıt dışılık ve ekonomik büyüme ilişkisindeki rolü incelenmektedir. Son olarak ise finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye için ve iller

düzeyinde araştırılarak bu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı varsa ilişkinin yönünün ne olduğu ortaya koyulmaktadır.

Bu kapsamda kitabın amaçları doğrultusunda yanıt aranan temel sorular şu şekildedir:

- 1) Finansal kapsayıcılık geliştirmekte olan ülke (Türkiye) ekonomisinin büyümesini nasıl etkilemektedir?
- 2) Kayıt dışı ekonomi geliştirmekte olan ülke (Türkiye) ekonomik büyümesini nasıl etkilemektedir?
- 3) Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme birbirleriyle ilişkili midir? Eğer öyleyse, bu nedenselliğin yönü nedir?

Kitabın yanıt aradığı sorular bağlamında test edilmesi planlanan hipotezler ise şu şekildedir;

H₁: Finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik bulunmaktadır.

H_{3a}: Finansal kapsayıcılık ekonomik büyümenin Granger nedenidir.

H_{3b}: Kayıt dışı ekonomi ekonomik büyümenin Granger nedenidir.

H_{3c}: Ekonomik büyüme finansal kapsayıcılığın Granger nedenidir.

H_{3d}: Ekonomik büyüme kayıt dışı ekonominin Granger nedenidir.

2.2. VERİ SETİ

Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin gelişmekte olan bir ülke ekonomisi özelliğini taşıyan Türkiye’de incelenmesi için temel olarak Türkiye ve 81 il için 2004-2021 yılları arasında finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonomi verilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Literatürde finansal kapsayıcılık için yaygın olarak kullanılan veriler; banka hesabı sayısı, banka şubesi sayısı, ATM sayısı, banka kredisi miktarı ve banka mevduatı

miktardır (Sarma, 2008; Global Findex). İl bazında GSYİH yüzdesi cinsinden kayıt dışı ekonomi büyüklük verileri için ise kayıt dışılığın ölçülmesi noktasında uluslararası anlamda genel kabul gören yöntemler olan MIMIC ve dinamik genel denge modellerine göre ölçülmüş kayıt dışı ekonomi büyüklükleri kullanılacaktır. Elgin ve Öz Yalaman (2025) tarafından oluşturulan Türkiye’de iller bazında kayıt dışılığı MIMIC ve dinamik genel denge modellerine göre ölçen bu yeni veri seti sayesinde iller bazlı farklılıklar da göz önünde bulundurularak kayıt dışılık ve büyüme arasındaki ilişkinin yapısı net bir şekilde ortaya koyulabilecektir.

Bahsedilen hipotezlerin test edilebilmesi için finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonomi verilerinin dışında literatür takip edilerek ulusal düzeyde ve iller bazında ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelir, ithalat-ihracat seviyesi, nüfus artış oranı, işsizlik ve enflasyon verilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde hipotezlerin test edilmesinde kullanılacak değişkenler ve veri kaynakları görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Fi _{Mevduat}	İllere göre mevduat dağılımı (%) (nüfus)	Türkiye Bankalar Birliği, İllere ve Bölgelere Göre Banka, Şube, Nüfus, Mevduat ve Kredilerin Dağılımı, https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar-liste/11260?rapor_donemi=11299&ay=13
Fi _{Kredi}	İllere göre kredi dağılımı (%) (nüfus)	Türkiye Bankalar Birliği, İllere ve Bölgelere Göre Banka, Şube, Nüfus, Mevduat ve Kredilerin Dağılımı, https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar-liste/11260?rapor_donemi=11299&ay=13
KDE _{dgd}	İllere göre kayıt dışı ekonomi (%) (GSYH) (DGD modeli)	Elgin, C., & Öz Yalaman, G. (2025). Provincial Estimates of Informality: Example From Turkey. In <i>Routledge Handbook of the Informal Economy</i> (pp. 230-249). Routledge.
KDE _{mimic}	İllere göre kayıt dışı ekonomi (%) (GSYH) (MIMIC model)	Elgin, C., & Öz Yalaman, G. (2025). Provincial Estimates of Informality: Example From Turkey. In <i>Routledge Handbook of the Informal Economy</i> (pp. 230-249). Routledge.
eb	İllere göre ekonomik büyüme	TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do
kgbgb	İllere göre kişi başına düşen gelirdeki büyüme	TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr
ticaret	İllere göre ithalat+ihracat/ GSYH	TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr
nüfus	İllere göre nüfus artış oranı (%)	TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr
işsizlik	İllere göre işsizlik, İBBS2 (26 Bölge sınıflamasına göre) (yıllık %)	TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do
enflasyon	Enflasyon, İBBS2 (26 Bölge sınıflamasına göre) (yıllık %)	TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do

TÜİK illere göre ekonomik büyüme rakamlarını doğrudan vermemekte, bunun yerine nominal gayri safi yurt içi hasıla rakamlarını vermektedir. Bu kapsamda reel ekonomik büyüme rakamlarına ulaşabilmek için nominal gayri safi yurt içi hasıla ve enflasyon rakamları kullanılarak

reel ekonomik büyüme hesaplanmıştır. Bununla birlikte enflasyon ve işsizlik rakamları da TÜİK tarafından il bazında değil 26 bölge sınıflamasına (İBBS2) göre açıklanmaktadır. Bu sebeple aynı bölge sınıflaması içerisinde yer alan illerde enflasyon ve işsizlik rakamları aynı kabul edilmiştir.

2.3. EKONOMETRİK MODEL

Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve diğer kontrol değişkenlerinin Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları için ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için panel veri analizi (sabit etkiler modeli) kullanılmıştır. Sabit etkiler modelinin seçimi ayrıca F testi ve Hausman Testi ile onaylanmıştır (Wooldridge, 2010).

$$\begin{aligned}
 eb_{it} &= \beta_0 + \beta_1 Fi_{it} + \beta_2 KDE_{it} + \beta_3 enf_{it} + \beta_4 nfs_{it} \\
 &\quad + \beta_5 ticaret_{it} + \beta_6 işsizlik_{it} + \varepsilon_{it} \\
 t &= 2004, \dots, 2021 \text{ ve} \\
 i &= 1, \dots, 81
 \end{aligned}$$

Modellerde illere göre ekonomik büyüme (eb) bağımlı değişkendir. Modellerin sağlamlık kontrollerinin yapılabilmesi (robustness check) ve daha güvenilir sonuçların elde edilebilmesi için kişi başına düşen gelir

büyümesi (kbgb) de bağımlı değişken olarak kullanılarak modeller tekrar tahmin edilmiştir.

Fi (finansal kapsayıcılık) ve KDE (kayıt dışı ekonomi) ise açıklayıcı değişkenlerdir. Finansal kapsayıcılık açıklayıcı değişkeni için literatür ile paralel olarak illere göre nüfusa oranlanmış şekilde bankalardaki mevduat miktarı ($Fi_{Mevduat}$) ve yine nüfusa oran şeklinde bankalardaki kredi miktarı (Fi_{Kredi}) verileri kullanılacaktır. Finansal kapsayıcılık için mevduat ve kredi miktarları ile ayrı ayrı modeller tahmin edilecektir ve bu durum finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sağlamlığını (robustnes check) kontrol etmek için kullanılacaktır. Kayıt dışı ekonomi açıklayıcı değişkeni için ise literatürde genel kabul görmüş kayıt dışı ekonomi ölçüm yöntemleri olan MIMIC model ve dinamik genel denge modellerinin kullanılması ile ölçülen kayıt dışı ekonomi büyüklükleri kullanılacaktır. Dolayısıyla kayıt dışılık için KDE_{MIMIC} ve KDE_{DGD} olmak üzere iki ölçüm sonucu kullanılarak kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sağlamlığı (robustness check) yine sınanmış olacaktır. Modelde kontrol değişkenleri olarak ise illere göre ticaret hacmi (ithalat+ihracat/GSYH) (ticaret), işsizlik oranı (işsizlik), nüfus artış hızı (nüfus) ve enflasyon oranı (enflasyon) kullanılacaktır.

Modelin varsayımları test edilerek olası problemlere karşı (heteroskedastisite ve otokorelasyon) standart hatalar kümelenmiş (cluster-robust) olarak raporlanacaktır (Stock ve Watson, 2008).

Panel Granger nedensellik testinin kullanılmasının amacı ise, finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki tek yönlü ve çift yönlü ilişkileri inceleyebilmektir.

Panel Granger nedensellik testi iki şekilde uygulanabilmektedir. Birinci yöntem, paneli büyük ve birleşik bir veri seti olarak ele alarak tüm kesitlerde katsayıların ortak olduğu varsayımına dayanmaktadır ve bu yöntemde, panel verisi sıradan zaman serisi verisi gibi işlenmekte ve standart Granger nedensellik testi uygulanmaktadır. İkinci yöntem ise, Granger nedensellik testinin tüm kesitler boyunca katsayıların farklı olduğunu varsaymasına dayanmaktadır ve tüm paneller için standart Granger nedensellik testleri hesaplanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Burada, panel verinin iller arasında yatay kesitsel farklılıklar gösterdiği ve her kesitin farklı katsayılara sahip olduğu varsayımına dayanarak ikinci yöntem tercih edilmiştir.

Test edilecek panel Granger nedensellik modelleri ve test edilecek sıfır hipotezleri şu şekildedir;

$$eb_{it} = a_0 + \sum_{j=1}^p \beta_{1j} eb_{i,t-j} + \sum_{j=1}^p \gamma_{1j} Fi_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

$$Fi_{it} = a_1 + \sum_{j=1}^p \beta_{2j} Fi_{i,t-j} + \sum_{j=1}^p \gamma_{2j} eb_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

$$eb_{it} = a_0 + \sum_{j=1}^p \beta_{1j} eb_{i,t-j} + \sum_{j=1}^p \gamma_{1j} KDE_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

$$KDE_{it} = a_0 + \sum_{j=1}^p \beta_{2j} KDE_{i,t-j} + \sum_{j=1}^p \gamma_{2j} eb_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

Bu sayede ifade edilen yöntemler aracılığıyla finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin gelişmekte olan bir ülke ekonomisi özelliğini taşıyan Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları arasında detaylı bir şekilde analiz edilmesi sağlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ayrıntılı olarak açıklanan üç temel araştırma sorusunu yanıtlamaya yönelik ampirik bulgular bu bölümde sunulmaktadır.

3.1. FİNANSAL KAPSAYICILIK, EKONOMİK BÜYÜME VE KAYITDIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ

Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin gelişmekte olan bir ülke ekonomisi özelliğini taşıyan Türkiye’de 81 il çerçevesinde 2004-2021 yılları arasında incelenebilmesi için kullanılan tüm değişkenlere ait özet istatistikler Tablo 2 ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2. Bağımlı Değişken ve Bağımsız Değişkenlere Ait Özet İstatistikler

Değişkenler		Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
eb	genel	4,903769	6,403004	-23,37778	36,07337
	gruplar arası		1,326309	1,916914	8,454392
	grup içi		6,265746	-23,93967	34,70999
kbgb	genel	4,004073	6,45103	-25,22433	34,36556
	gruplar arası		0,9775071	2,007099	6,787121
	grup içi		6,377401	-23,77889	33,47625
Fi _{Kredi}	genel	5,6293	119,9002	0,0000	4577,1080
	gruplar arası		28,4291	0,4030	257,4707
	grup içi		116,5211	-251,8414	4325,2670
Fi _{Mevduat}	genel	5,7484	129,0446	0,0000	4919,2780
	gruplar arası		30,6756	0,3474	276,7760
	grup içi		125,3888	-271,0276	4648,2510
KDE _{DGD}	genel	29,1659	1,9038	22,6917	34,1624
	gruplar arası		1,3811	24,6514	31,3961
	grup içi		1,3187	26,9842	32,6120
KDE _{Mimic}	genel	28,8889	1,8860	21,5572	33,8208
	gruplar arası		1,3712	24,4049	31,0821
	grup içi		1,3033	25,9999	32,2660

Tablo 3. Kontrol Değişkenlerine Ait Özet İstatistikler

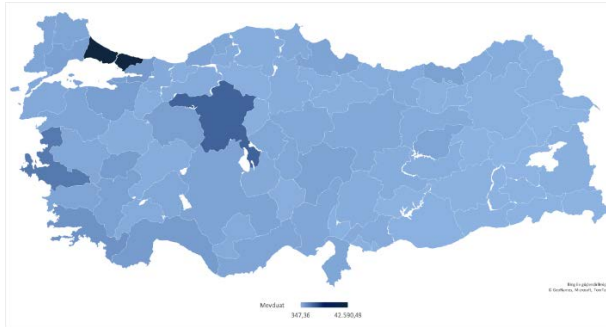
Değişkenler		Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
issizlik	genel	10,2880	4,6600	1,8000	33,5000
	gruplar arası		3,6488	6,4389	20,8556
	grup içi		2,9249	-4,4675	22,9325
ticaret	genel	0,1798	0,2146	0,0002	1,2439
	gruplar arası		0,1999	0,0013	0,8414
	grup içi		0,0804	-0,2591	0,9167
enflasyon	genel	10,4142	3,9157	4,1800	23,2000
	gruplar arası		0,1761	10,0524	10,7171
	grup içi		3,9118	4,2660	23,1360
nüfus	genel	-40,4308	173,1192	-718,4191	634,7943
	gruplar arası		1,3471	-43,8102	-37,5197
	grup içi		173,1140	-717,2598	633,9857

Kısaca Tablo 2 ve Tablo 3'teki özet istatistikler değerlendirildiğinde Türkiye ve 81 il için 2004-2021 yılları arasında ekonomik büyümenin ortalama % 4,9; kişi başına düşen gelirdeki büyümenin ise % 4 seviyesinde olduğu görülmektedir. Finansal kapsayıcılık seviyeleri ise nüfusa

oran olarak Fi_{Kredi} için % 5,6; $Fi_{Mevduat}$ için ise % 5,7'dir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü dinamik genel denge modeli için ortalama % 29; MIMIC model için ise % 28 seviyesindedir. İşsizlik seviyesi ise ortalama olarak % 10 seviyesindeyken, enflasyon 2004-2021 yılları arasında ortalama %10 seviyesindedir.

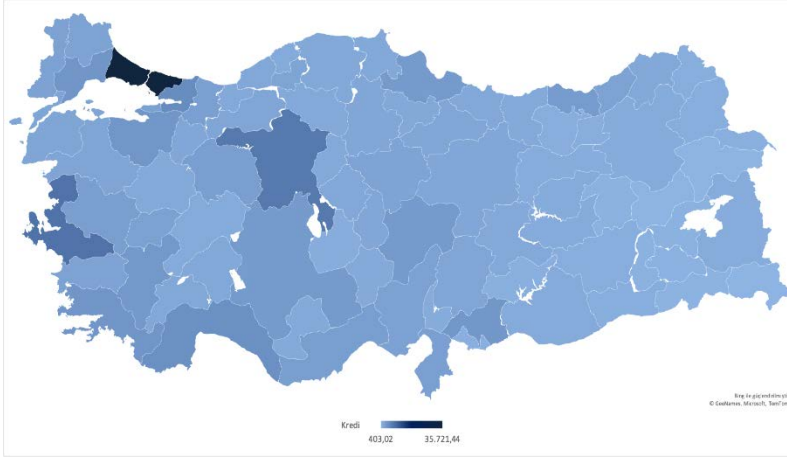
Şekil 2-5 Türkiye haritası üzerinde illere göre finansal kapsayıcılık ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}) ve kayıt dışı ekonominin (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) 2004-2021 yılları arasındaki ortalama değerlerine göre seviyelerini göstermektedir. Şekil 2 ve Şekil 3'te harita üzerindeki renklerin koyulaşması finansal kapsayıcılığın arttığını göstermektedir. Şekil 4 ve Şekil 5'te ise renklerin koyulaşması kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün arttığını göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye'de Finansal Kapsayıcılık Oranları (Mevduat sahipliği % nüfus) ($Fi_{Mevduat}$)

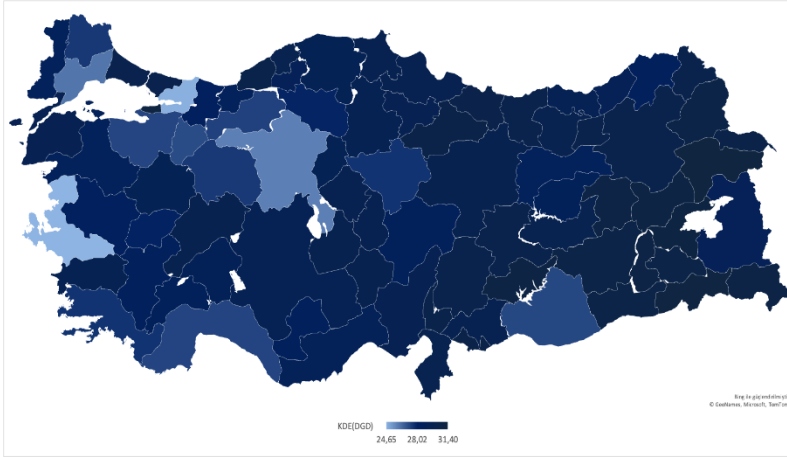
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

**Şekil 2. Türkiye’de Finansal Kapsayıcılık Oranları (Kredi sahipliği
% nüfus) (Fi_{Kredi})**

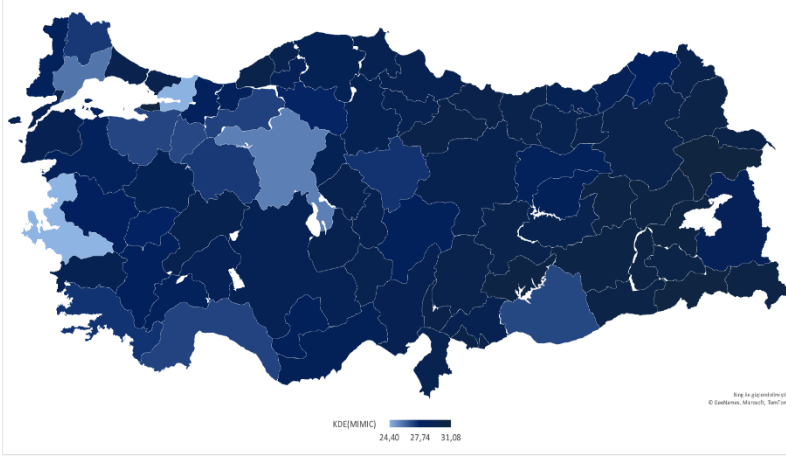

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Oranları (KDE_{DGD})

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Oranları (KDE_{Mimic})

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Panel Regresyon Bulguları

Finansal kapsayıcılığın boyutlarının gelişmekte olan Türkiye ekonomisi büyümesi ve kayıt dışı ekonomisi üzerindeki etkilerini anlayabilmek için 8 panel regresyon (sabit etkiler modeli) modeli tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modellerin tamamında heteroskedastisite ve otokorelasyon problemleri ile karşılaşmıştır. Bu problemleri çözebilmek için standart hatalar kümelenmiş (cluster-robust) olarak raporlanmıştır (Stock ve Watson, 2008). Bulgular Tablo 4-11 arasında sunulmuştur.

Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulan ilk 4 modelde ekonomik büyüme bağımlı değişkeni için Türkiye ve 81 ile ait yıllık ekonomik büyüme rakamları

kullanılmıştır. Sonuçların sağlamlık analizini yapabilmek için Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11’de sunulan 4 modelde ise ekonomik büyüme bağımlı değişkeni için Türkiye ve 81 ilde ait yıllık kişi başı düşen gelire ait büyüme rakamları kullanılmıştır. Sonuçların sağlamlıklarını kontrol etmek için Tablo 4, Tablo 5, Tablo 8 ve Tablo 9’da sunulan modellerde finansal kapsayıcılık için mevduat miktarı (% nüfus) kullanılırken; Tablo 6, Tablo 7, Tablo 10 ve Tablo 11’de sunulan modellerde finansal kapsayıcılık için kredi miktarı (% nüfus) kullanılmıştır. Kayıt dışı ekonomi değişkeni için ise Tablo 4, Tablo 6, Tablo 8 ve Tablo 10’da dinamik genel denge modeline göre ölçülmüş kayıt dışı ekonomi büyüklükleri ile tahmin edilmiş modeller sunulurken; Tablo 5, Tablo 7, Tablo 9 ve Tablo 11’de MIMIC modele göre ölçülmüş kayıt dışı ekonomi büyüklükleri ile tahmin edilen model sonuçları verilmiştir.

Tahmin edilen ve Tablo 4-11 arasında sunulan 8 modelde de Türkiye ve 81 ilde finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Finansal kurumlar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlere daha geniş erişim sağlanması ve bu durumun finansal aracılığı artırması ayrıca yine bankacılık sistemine artan erişim sayesinde bireylerin ve işletmelerin daha fazla

tasarruf yapma eğilimleri sayesinde toplanan tasarruflar yatırımlara yönlendirilebilmekte ve sermaye birikimi hızlanmaktadır. İlaveten daha fazla birey ve işletmenin krediye erişiminin girişimciliği ve yatırımları artırması söz konusudur. Dolayısıyla elde edilen bulgunun mevcut literatür ile aynı paralelde olduğu görülmektedir (Bknz. Mohan, 2006; Andrianaivo ve Kpodar, 2011; Fungacova ve Weill, 2015; Sharma, 2016; Lenka ve Sharma, 2017; Sethi ve Acharya, 2018; Van vd., 2021; Ozili vd., 2023).

Yine Tablo 4-11 incelendiğinde tüm modellerde Türkiye ve 81 ilde kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif ilişki olduğu görülmektedir. Bu kapsamda H_2 hipotezi de kabul edilmektedir. Kayıt dışılık, ekonomik performansı, büyüme ve verimliliği de olumsuz etkilemektedir. Zira kayıt dışı üretim yapan firmalar denetimlerden kaçınmak amacıyla optimal ölçeğin altında üretim yapmakta ya da eski üretim teknolojileri ile üretime devam etmektedirler. Bununla birlikte kayıt dışı firmaların yarattığı haksız rekabet kayıtlı, verimli ve büyümeye katkı sağlayabilecek firmalar üzerinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Yüksek kayıt dışılık, kurallara uymanın “dezavantaj” oluşturduğu bir ortam yaratarak kurumsal güveni, yatırım ortamını ve yabancı sermaye girişlerini de olumsuz etkileyebilmektedir. Bu kapsamda bulgular

literatür bulgularını desteklemektedir (Bknz. Loayza, 1996; Alm ve Embaye: 2013; Schneider ve Hametner, 2014; Nguyen ve Luong, 2020).

Tablo 4. Regresyon Sonuçları (eb - $Fi_{Mevduat}$ - KDE_{DGD}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	eb
$Fi_{Mevduat}$	0.232*** (0.080)
KDE_{DGD}	-4.457*** (0.721)
issizlik	-0.517*** (0.128)
ticaret	9.021 (6.058)
enflasyon	0.074 (0.078)
nüfus	-0.166 (0.127)
Sabit	133.179*** (20.820)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.099
$\chi^2(82)=778.00$	$p<0.0000$
$F(1,81)=18.786$	$p<0.0000$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p<0.01$, ** $p<0.05$, * $p<0.1$

Tablo 5. Regresyon Sonuçları (eb - $F_{iMevduat}$ - KDE_{Mimic}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	eb
$F_{iMevduat}$	0.175** (0.071)
KDE_{Mimic}	-3.254*** (0.750)
issizlik	-0.475*** (0.132)
ticaret	9.178 (6.176)
enflasyon	0.118 (0.077)
nüfus	-0.164 (0.129)
Sabit	97.621*** (21.506)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.082
$\chi^2(82)=776.66$	$p<0.0000$
$F(1,81)=10.342$	$p<0.0001$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p<0.01$, ** $p<0.05$, * $p<0.1$

Tablo 6. Regresyon Sonuçları (eb - F_{iKredi} - KDE_{DGD}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	eb
F_{iKredi}	0.227*** (0.060)
KDE_{DGD}	-4.732*** (0.735)
issizlik	-0.519*** (0.126)
ticaret	9.211 (6.088)
enflasyon	0.073 (0.078)
nüfus	-0.165 (0.126)
Sabit	140.819*** (21.198)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.101
$\chi^2(82)=764.38$	$p<0.0000$
$F(1,81)= 20.412$	$p<0.0000$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p<0.01$, ** $p<0.05$, * $p<0.1$

Tablo 7. Regresyon Sonuçları (eb - F_{iKredi} - KDE_{Mimic}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	eb
F_{iKredi}	0.164*** (0.058)
KDE_{Mimic}	-3.404*** (0.780)
issizlik	-0.475*** (0.130)
ticaret	9.309 (6.203)
enflasyon	0.118 (0.077)
nüfus	-0.163 (0.128)
Sabit	101.729*** (22.295)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.082
$\chi^2(82)=752.96$	$p<0.0000$
$F(1,81)=11.807$	$p<0.0009$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p<0.01$, ** $p<0.05$, * $p<0.1$

Tablo 4-7 göstermektedir ki finansal kapsayıcılıkta meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyümede yaklaşık % 0.2 oranında ve %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde artış yaratmaktadır. Yine Tablo 4-7 incelendiğinde kayıt dışı ekonomide meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde % 3 - %5 aralığında ve % 1 anlamlılık düzeyinde azalış yaratmaktadır.

Tablo 8-11 incelendiğinde ise finansal kapsayıcılıkta meydana gelen % 1'lik artış kişi başına düşen gelir cinsinden hesaplanan ekonomik büyüme üzerinde yaklaşık % 0.2 oranında ve %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde artış yarattığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonomide meydana gelen % 1'lik bir artış ise kişi başına düşen gelir cinsinden hesaplanan ekonomik büyüme üzerinde % 3 - % 5 aralığında ve % 1 anlamlılık düzeyinde azalış yaratmaktadır.

Tablo 8. Regresyon Sonuçları ($kbgb - Fi_{Mevduat} - KDE_{DGD}$) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	kbgb
$Fi_{Mevduat}$	0.230*** (0.082)
KDE_{DGD}	-4.421*** (0.732)
issizlik	-0.517*** (0.127)
ticaret	9.550 (6.296)
enflasyon	0.072 (0.079)
nüfus	-0.532*** (0.141)
Sabit	131.494*** (21.134)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.109
$\chi^2(82) = 546.58$	$p < 0.0000$
$F(1,81) = 23.122$	$p < 0.0000$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Tablo 9. Regresyon Sonuçları (kbg - $F_{iMevduat}$ - KDE_{Mimic}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	kbg
$F_{iMevduat}$	0.171** (0.072)
KDE_{Mimic}	-3.176*** (0.756)
issizlik	-0.472*** (0.130)
ticaret	9.708 (6.411)
enflasyon	0.118 (0.077)
nüfus	-0.530*** (0.143)
Sabit	94.715*** (21.654)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.092
$\chi^2(82) = 538.86$	$p < 0.0000$
$F(1,81) = 13.013$	$p < 0.0005$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Tablo 10. Regresyon Sonuçları (kbgb - F_{iKredi} - KDE_{DGD}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	kbgb
F_{iKredi}	0.224*** (0.061)
KDE_{DGD}	-4.686*** (0.747)
issizlik	-0.519*** (0.125)
ticaret	9.734 (6.328)
enflasyon	0.071 (0.079)
nüfus	-0.531*** (0.141)
Sabit	138.826*** (21.508)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.110
$\chi^2(82) = 546.05$	$p < 0.0000$
$F(1,81) = 24.947$	$p < 0.0000$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Tablo 11. Regresyon Sonuçları (kbgb - F_{iKredi} - KDE_{Mimic}) (Sabit Etkiler Modeli)

Değişkenler	kbgb
F_{iKredi}	0.159*** (0.058)
KDE_{Mimic}	-3.313*** (0.787)
issizlik	-0.472*** (0.129)
ticaret	9.830 (6.440)
enflasyon	0.118 (0.077)
nüfus	-0.529*** (0.142)
Sabit	98.468*** (22.444)
Toplam Gözlem	734
Birim Sayısı	82
R^2	0.092
$\chi^2(82) = 535.95$	$p < 0.0000$
$F(1,81) = 14.699$	$p < 0.0002$

Standart hatalar parantez içlerinde gösterilmiştir.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Kontrol değişkeni olarak kullanılan diğer makro ekonomik değişkenlerin etkileri de Tablo 4-11 incelendiğinde görülmektedir. Nüfus artış oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi GSYH büyümesinin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni olarak kullanıldığı ilk 4 (Tablo 4-7) modelde negatif ancak anlamsızdır. Kişi başına düşen GSYH'daki büyümenin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni olarak kullanıldığı son 4 (Tablo 8-11)

modelde ise ilişki negatif ve % 1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Ekonomik büyüme literatüründe nüfus ve ekonomik büyüme ilişkisinin yönü tartışmalıdır; ancak artan nüfusun doğal kaynakların daha yoğun kullanılmasından doğan azalan verimler nedeniyle üretkenliği azaltılabileceği ve nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki bulunduğu ifade edilmektedir (Becker, vd. 1999; Peterson, 2017; Headey ve Hodge, 2009).

Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ise tahmin edilen modellerin tamamında pozitif ancak anlamsızdır. Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi incelendiği literatürde negatif ilişkinin bulunduğu çalışmalar söz konusudur (Barro, 1995; Alexander, 1997; Mohseni ve Jouzaryan, 2016). Ancak enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik teorik literatür zaman zaman çelişkili etkilerin söz konusu olabileceğini, enflasyonun reel büyümeyi destekleyebileceğini de ortaya koymaktadır. Zira Keynesyen çerçevede enflasyon ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin varlığından da söz edilebilmektedir (Paul vd., 1997). Bununla birlikte enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin non-lineer modeller ile incelendiği çalışmalarda belli bir eşik

enflasyon oranının altında enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu ifade eden ampirik çalışmalarda bulunmaktadır (Sarel, 1996; Esen vd., 2016). Literatürde enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi inceleyerek anlamlı ilişki yakalayamayan çalışmalarda söz konusudur (Clark, 1997; Younas, vd., 2022).

İşsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki tahmin edilen modellerin tamamında beklentiye paralel olarak negatif ve % 1 anlam düzeyinde anlamlıdır. Bilindiği üzere Okun Kanunu literatürde işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkiyi ifade eden önemli bir teorik çerçevedir. Ampirik çalışmalarda bu bulguyu destekler niteliktedir (Abbas, 2014; Mohseni ve Jouzaryan, 2016; Hjazeen, vd., 2021).

Son olarak dışa açıklık olarak da ifade edilebilen ithalat ve ihracat rakamları toplamının gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payı $(\text{ithalat} + \text{ihracat} / \text{GSYH})$ olarak hesaplanan ticaret değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki de pozitif ancak anlamsızdır. Dışa açıklık ve ticaret politikaları teorik çerçevede kaynak tahsisini iyileştirerek, sermaye ve teknoloji girişini hızlandırarak ekonomik büyümeyi teşvik eder. Literatürde bu ilişkiyi, araştıran ampirik çalışmaların bulgusu da dışa açıklığın

ekonomik büyümeyi artırdığı yönündedir (Andersen ve Babula, 2008; Chang ve Mendy, 2012; Huchet-Bourdon, vd., 2018; Derku ve Yeboah, 2018). Literatürde dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi inceleyerek anlamlı ilişki yakalayamayan çalışmalarda söz konusudur (Tahir ve Azid, 2015; Younas, vd., 2022).

Panel Granger Nedensellik Testi Bulguları

Finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki tek yönlü ve çift yönlü nedensellik ilişkilerini inceleyebilmek için Panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır.

Panel Granger nedensellik testi iki şekilde uygulanabilmektedir. Birinci yöntem, paneli büyük ve birleşik bir veri seti olarak ele alarak tüm kesitlerde katsayıların ortak olduğu varsayımına dayanmaktadır ve bu yöntemde, panel verisi sıradan zaman serisi verisi gibi işlenmekte ve standart Granger nedensellik testi uygulanmaktadır. İkinci yöntemde ise, Granger nedensellik testinin tüm kesitler boyunca katsayıların farklı olduğunu varsaymasına dayanmaktadır ve tüm paneller için standart Granger nedensellik testleri hesaplanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Bu çalışmada, panel verinin iller arasında yatay kesitsel farklılıklar gösterdiği ve her

kesitin farklı katsayılarla sahip olduğu varsayımına dayanarak ikinci yöntem tercih edilmiştir. Bu yöntem tüm paneller için standart Granger nedensellik testlerini hesaplamakta ve test istatistiklerinin ortalamasından bir Z-bar ve Z-bar tilde istatistiği oluşturmaktadır.

Panel Granger nedensellik testlerini uygulayabilmek için öncelikle analizde kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının sınanması gerekmektedir. Bu kapsamda durağanlığı sınavabilmek için nedensellik ilişkisi incelenecek olan ekonomik büyüme, finansal kapsayıcılık ve kayıt dışı ekonomi değişkenlerinin birinci gecikmeleri ile panel birim kök testi, Levin-Lin-Chu (2002) panel birim kök testi kullanılarak tahmin edilmiştir. Levin-Lin-Chu birim kök testinin sıfır hipotezi " H_0 : Panel birim kök içermektedir." şeklindedir. Eğer p-değeri 0.05'ten küçükse, alternatif hipotez " H_1 : Panel durağandır." kabul edilmektedir.

Tablo 12. Levin-Lin-Chu Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Düzeltilmemiş t değeri	Düzeltilmiş t değeri	p değeri
eb	-34.6141	-11.6232	0.0000
kbgb	-34.2486	-11.4162	0.0000
Fi _{Mevduat}	-22.2099	-10.0042	0.0000
Fi _{Kredi}	-19.8169	-8.2804	0.0000
KDE _{DGD}	-15.2842	-5.9768	0.0000
KDE _{Mimic}	-15.2494	-5.3835	0.0000

Tablo 12 incelendiğinde finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme değişkenlerinin durağan oldukları görülmektedir. Bu kapsamda değişkenlerin durağan oldukları belirlendikten sonra finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasında panel Granger nedensellik testi (Dumitrescu ve Hurlin, 2012) uygulanabilecektir.

Panel Granger nedensellik testleri ile önce iki farklı finansal kapsayıcılık değişkeni (Fi_{Mevduat} ve Fi_{Kredi}) ile ekonomik büyüme (eb) arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmekte, sonrasında ise yine iki farklı kayıt dışı ekonomi değişkeni (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Bulguları sağlamlaştırabilmek için ekonomik büyüme değişkeni için daha önceki analizlerde de olduğu gibi kişi başına düşen gelir büyümesi (kbgb) kullanılarak nedensellik modelleri tekrar test edilmektedir. Bununla birlikte tüm panel Granger nedensellik sınamaları bulguların sağlamlığını sağlayabilmek için birinci derece

gecikme ve ikinci derece gecikme için tahmin edilmektedir. Tahmin bulguları Tablo 13 - 16 incelendiğinde görülmektedir. Ayrıca panel Granger nedensellik testlerinde Z-bar tilde istatistikleri kullanılarak bulgular sunulmaktadır. Zaman boyutunun (t) küçük ya da orta seviyede olduğu analizlerde literatür Z-bar tilde istatistiğinin Z-bar istatistiğine göre daha güvenilir sonuç verdiğini göstermektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Bu kapsamda $t=18$ olduğundan Z-bar tilde istatistiği raporlanmıştır.

Panel Granger nedensellik testleri için alternatif hipotezler kitabın ikinci bölümünde sunulmuştur. Burada özellikle test edilen sıfır hipotezleri verilmiştir:

H_{3a}: Finansal kapsayıcılık ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}) ekonomik büyümenin (eb ve kbgb) Granger nedeni değildir.

H_{3b}: Kayıt dışı ekonomi (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) ekonomik büyümenin (eb ve kbgb) Granger nedeni değildir.

Tablo 13 ve Tablo 14'te finansal kapsayıcılık ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}), kayıt dışı ekonomi (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) ve ekonomik büyüme (eb ve kbgb) arasındaki

nedensellik ilişkilerinin birinci derece gecikme ile tahmin edilmiş bulguları görülmektedir.

Tablo 13: Finansal Kapsayıcılık, Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme (eb) Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 1)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar tilde)	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
FiMevduat	eb	1	0.6764	-2.3717	0.0177	Nedensellik VAR (H_0 red)
FiKredi	eb	1	0.6273	-2.6017	0.0093	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE _{DGD}	eb	1	0.6652	-2.4241	0.0153	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE _{Mimic}	eb	1	0.6522	-2.4849	0.0130	Nedensellik VAR (H_0 red)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 13 incelendiğinde finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu görülmektedir. Yine tablo 13'te kayıt dışı ekonominin de ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu da görülmektedir.

Tablo 14: Finansal Kapsayıcılık, Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme (kbgb) Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 1)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar tilde)	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
FiMevduat	kbgb	1	0.7079	-2.2237	0.0262	Nedensellik VAR (H_0 red)
FiKredi	kbgb	1	0.6565	-2.4649	0.0137	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE _{DGD}	kbgb	1	0.5894	-2.7798	0.0054	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE _{Mimic}	kbgb	1	0.5886	-2.7833	0.0054	Nedensellik VAR (H_0 red)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Kişi başına düşen gelirdeki büyüme (kbgb) kullanılarak tahmin edilen panel Granger nedensellik bulgularına da Tablo 14'te yer verilmiştir. Her iki finansal kapsayıcılık Fi_{Mevduat} ve Fi_{Kredi} değişkeni kullanıldığında da ekonomik büyüme ile aralarında anlamlı bir nedensellik

ilişkisi söz konusudur. Her iki kayıt dışı ekonomi değişkeni (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) için de ekonomik büyüme ile anlamlı nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Tablo 15 ve Tablo 16'da finansal kapsayıcılık ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}), kayıt dışı ekonomi (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) ve ekonomik büyüme (eb ve kgb) arasındaki nedensellik ilişkilerinin ikinci derece gecikme ile tahmin edilmiş bulguları görülmektedir. Bu tablolar incelendiğinde hem finansal kapsayıcılığın ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}) hem de kayıt dışı ekonominin (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu görülmektedir.

Tablo 15: Finansal Kapsayıcılık, Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme (eb) Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 2)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar) tilde	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
$Fi_{Mevduat}$	eb	2	1.8497	-1.8245	0.0681	Nedensellik VAR (H_0 red)
Fi_{Kredi}	eb	2	1.6201	-2.4688	0.0136	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE_{DGD}	eb	2	1.3598	-3.1992	0.0014	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE_{Mimic}	eb	2	1.3076	-3.3455	0.0008	Nedensellik VAR (H_0 red)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 16: Finansal Kapsayıcılık, Kayıt Dışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme (kgb) Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 2)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar) tilde	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
$Fi_{Mevduat}$	kgb	2	1.8400	-1.8517	0.0641	Nedensellik VAR (H_0 red)
Fi_{Kredi}	kgb	2	1.6249	-2.4554	0.0141	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE_{DGD}	kgb	2	1.3079	-3.3446	0.0008	Nedensellik VAR (H_0 red)
KDE_{Mimic}	kgb	2	1.2236	-3.5813	0.0003	Nedensellik VAR (H_0 red)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Bu bulgulara ilave olarak Panel Granger nedensellik testleri ile ekonomik büyüme (eb ve kbgb), finansal kapsayıcılık ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}) ve kayıt dışı ekonomi (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) arasındaki nedensellik ilişkileri birinci derece gecikme ve ikinci derece gecikme için tahmin edilmiştir. Tahmin bulguları Tablo 17 - 20 incelendiğinde görülmektedir. Yine alternatif hipotezler ikinci bölümde ifade edilmiştir. Test edilen sıfır hipotezleri ise şu şekildedir:

H_{3c} : Ekonomik büyüme (eb ve kbgb) finansal kapsayıcılığın ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}) Granger nedeni değildir.

H_{3d} : Ekonomik büyüme (eb ve kbgb) kayıt dışı ekonominin (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) Granger nedeni değildir.

Tablo 17. Ekonomik Büyüme (eb), Finansal Kapsayıcılık ve Kayıt Dışı Ekonomi Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 1)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar) tilde	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
eb	$Fi_{Mevduat}$	1	0.7591	-1.9836	0.0473	Nedensellik VAR (H_0 red)
eb	Fi_{Kredi}	1	0.8833	-1.4007	0.1613	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
eb	KDE_{DGD}	1	1.5351	1.6575	0.0974	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
eb	KDE_{Mimic}	1	1.4010	1.0284	0.3037	Nedensellik YOK (H_0 kabul)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 18. Ekonomik Büyüme (kbgb), Finansal Kapsayıcılık ve Kayıt Dışı Ekonomi Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 1)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar tilde)	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
kbgb	Fi _{Mevduat}	1	0.7564	-1.9961	0.0459	Nedensellik VAR (H_0 red)
kbgb	Fi _{Kredi}	1	0.8494	-1.5597	0.1188	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
kbgb	KDE _{DGD}	1	1.5284	1.6263	0.1039	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
kbgb	KDE _{Mimic}	1	1.4387	1.2055	0.2280	Nedensellik YOK (H_0 kabul)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 17 ve Tablo 18 incelendiğinde birinci derece gecikmede ekonomik büyümenin (eb ve kbgb) kayıt dışı ekonominin (KDE_{DGD} ve KDE_{Mimic}) Granger nedeni olmadığı görülmektedir. Ancak ekonomik büyüme ile mevduat miktarı (% nüfus) ile ölçülen finansal kapsayıcılık (Fi_{Mevduat}) arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusuysen; ekonomik büyüme ile kredi miktarı (% nüfus) ile ölçülen finansal kapsayıcılık (Fi_{Kredi}) arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir.

Tablo 19. Ekonomik Büyüme (eb), Finansal Kapsayıcılık ve Kayıt Dışı Ekonomi Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 2)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar tilde)	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
eb	Fi _{Mevduat}	2	3.3136	2.2827	0.0224	Nedensellik VAR (H_0 red)
eb	Fi _{Kredi}	2	3.0677	1.5929	0.1112	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
eb	KDE _{DGD}	2	2.5270	0.0758	0.9396	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
eb	KDE _{Mimic}	2	2.5497	0.1395	0.8890	Nedensellik YOK (H_0 kabul)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 20. Ekonomik Büyüme (kbgb), Finansal Kapsayıcılık ve Kayıt Dışı Ekonomi Panel Granger Nedensellik Sonuçları (Gecikme 2)

X	Y	Lag	W-bar	Z-bar tilde	p(Z-bar) tilde	Karar ($\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.10$)
kbgb	Fi _{Mevduat}	2	3.4309	2.6119	0.0090	Nedensellik VAR (H_0 red)
kbgb	Fi _{Kredi}	2	3.1362	1.7849	0.0743	Nedensellik VAR (H_0 red)
kbgb	KDE _{DGD}	2	2.5293	0.0821	0.9346	Nedensellik YOK (H_0 kabul)
kbgb	KDE _{Mimic}	2	2.5309	0.0867	0.9309	Nedensellik YOK (H_0 kabul)

Not: Tabloda X bağımsız değişkenleri, Y ise bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 19 ve Tablo 20 incelendiğinde panel Granger nedensellik analizlerinde birinci gecikmede olduğu gibi ikinci gecikmede de ekonomik büyüme ile mevduat miktarı (% nüfus) ile ölçülen finansal kapsayıcılık (Fi_{Mevduat}) arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusuyken; ekonomik büyüme ile kredi miktarı (% nüfus) ile ölçülen finansal kapsayıcılık (Fi_{Kredi}) arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Burada ekonomik büyümenin mevduatlar yönünden finansal kapsayıcılığı genişleten bir itici güç olduğu ifade edilebilmektedir. Başka bir ifadeyle, büyüyen bir ekonomi finansal sistemin daha fazla birey ve işletmeyi içine almasına, dolayısıyla finansal hizmetlere erişimin artmasına katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte ekonomik büyüme (eb ve kbgb) ile kayıt dışı ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisinde her iki kayıt dışı ekonomi ölçüm yöntemine göre ölçülmüş büyüklükler arasında ikinci derece gecikmede de nedensellik ilişkisi yakalanamamıştır. Diğer bir ifade ile

ekonomik büyüme kayıt dışı ekonominin Granger nedeni değildir.

SONUÇ

Bu kitapta Türkiye’de 2004–2021 dönemi ve 81 ili kapsayan panel veri seti kullanılarak finansal kapsayıcılık, kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen bulgular hem finansal sistemin işleyişi hem de kayıt dışılığın ekonomi üzerindeki etkileri açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

İlk olarak, panel regresyon tahminleri Türkiye’de finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Hem mevduat ($Fi_{Mevduat}$) hem de kredi (Fi_{Kredi}) göstergeleri ile ölçülen finansal kapsayıcılıkta meydana gelen % 1’lik artışın, ekonomik büyümede yaklaşık % 0,2 düzeyinde artış yarattığı görülmüştür. Bu bulgu, finansal sistemin genişlemesinin büyümeyi destekleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bankacılık sistemine erişimin artması, bireylerin ve işletmelerin tasarruflarını artırmalarını ve bu tasarrufların yatırımlara yönlendirilmesini sağlamakta; krediye erişimin genişlemesi ise girişimcilik faaliyetlerini ve üretken

yatırımları teşvik etmektedir. Dolayısıyla, finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeyi desteklediğine ilişkin hipotezin literatürle uyumlu biçimde doğrulandığı görülmektedir (Mohan, 2006; Andrianaivo ve Kpodar, 2011; Fungacova ve Weill, 2015; Sharma, 2016; Lenka ve Sharma, 2017; Sethi ve Acharya, 2018; Van vd., 2021; Ozili vd., 2023).

İkinci olarak, kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri tüm modellerde negatif ve anlamlı bulunmuştur. Dinamik genel denge (KDE_{DGD}) ve MIMIC (KDE_{Mimic}) modellerine göre ölçülen kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde meydana gelen % 1'lik artış, ekonomik büyümeyi yaklaşık % 3 - % 5 arasında azaltmaktadır. Bu sonuç, kayıt dışılığın üretim süreçlerini verimsizleştirdiğini ve haksız rekabet aracılığıyla kayıtlı işletmelerin büyüme potansiyelini baskıladığını göstermektedir. Ayrıca kayıt dışılığın kurumsal güveni zayıflatması, kamu gelirlerini azaltması ve yabancı sermaye girişlerini caydırması da büyüme üzerindeki olumsuz etkileri pekiştirmektedir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular kayıt dışı ekonominin büyüme karşıtı etkilerini vurgulayan literatür ile örtüşmektedir (Loayza, 1996; Alm ve Embaye, 2013; Schneider ve Hametner, 2014; Nguyen ve Luong, 2020).

Üçüncü olarak, kontrol değişkenleri üzerinden ulaşılan bulgular da dikkat çekicidir. İşsizlik oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki tüm modellerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgu Okun Kanunu'nun geçerliliğini teyit etmekte ve büyüme-istihdam dinamiklerinin Türkiye'de güçlü biçimde işlediğini göstermektedir. Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ise pozitif ancak anlamsız bulunmuştur. Nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında ise negatif ve bazı modellerde anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Bu sonuç, azalan verimler mekanizmasına dayalı olarak artan nüfusun doğal kaynaklar üzerinde baskı yaratarak üretkenliği düşürebileceğine işaret etmektedir (Becker vd., 1999; Peterson, 2017). Son olarak, dışa açıklık (ticaret) değişkeni tüm modellerde büyüme ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Ancak bu ilişki anlamsızdır.

Panel Granger nedensellik testi sonuçları da regresyon bulgularını tamamlar niteliktedir. Bulgular, hem finansal kapsayıcılığın hem de kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğunu göstermektedir. Özellikle birinci ve ikinci gecikme dönemlerinde finansal kapsayıcılık ($Fi_{Mevduat}$ ve Fi_{Kredi}) ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum, finansal kapsayıcılığın büyüme

üzerindeki etkisinin kısa vadede olduğu kadar zaman içinde kümülatif biçimde de ortaya çıktığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi de tutarlı biçimde negatiftir; kayıt dışı ekonomideki artış, büyümenin düşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, elde edilen bulgular politika yapıcılar açısından da oldukça önemlidir. Zira ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için kayıt dışı ekonomi ile mücadele ve finansal kapsayıcılığı artırıcı politikaların yürütülmesi oldukça önemli hale gelmektedir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular Türkiye’de ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında finansal kapsayıcılığında olduğunu ve kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme için önemli bir tehdit unsuru oluşturduğunu göstermektedir. Finansal hizmetlere erişimin genişletilmesi, finansal okuryazarlığın artırılması ve kayıt dışı ekonomi ile etkin mücadele, büyüme dinamiklerinin güçlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Bu noktada politika yapıcılar için bu bulgular, hem finansal sistemin kapsayıcılığını artırmaya yönelik reformların hem de kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik etkin vergi, denetim ve istihdam politikalarının

uygulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, finansal kapsayıcılığın desteklenmesi ve kayıt dışılıkla mücadele edilmesi yalnızca büyüme oranlarını artırmakla kalmayarak, aynı zamanda daha dengeli, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik yapı oluşturulmasına da katkıda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, S. (2014). Long term effect of economic growth on unemployment level: In case of Pakistan. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(11), 103-108.
- Abosedra, S., Shahbaz, M., & Nawaz, K. (2016). Modeling causality between financial deepening and poverty reduction in Egypt. *Social Indicators Research*, 126(3), 955-969.
- Ahmad, M., Majeed, A., Khan, M. A., Sohaib, M., & Shehzad, K. (2021). Digital financial inclusion and economic growth: Provincial data analysis of China. *China Economic Journal*, 14(3), 291-310.
- Ajide, F. M. (2021). Shadow economy in Africa: how relevant is financial inclusion?, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 29(3), 297-316.
- Ajide, F. M., & Bankefa, O. I. (2017). Does financial system influence tax revenue? The case of Nigeria. *African Journal of Economic Review*, 5(3), 15-33.

- Akçay, S., Sağbaş, İ., & Demirtaş, G. (2016). Financial development and tax revenue nexus in Turkey.
- Alexander, W. R. J. (1997). Inflation and economic growth: evidence from a growth equation. *Applied Economics*, 29(2), 233-238.
- Alm, J., & Embaye, A. (2013). Using dynamic panel methods to estimate shadow economies around the world, 1984–2006. *Public Finance Review*, 41(5), 510-543.
- Andersen, L., & Babula, R. (2009). The link between openness and long-run economic growth. *J. Int'l Com. & Econ.*, 2, 31.
- Andrews, D., Sánchez, A. Caldera ve Johansson, Å. (2011). "Towards a Better Understanding of the Informal Economy", OECD Economics Department Working Papers, No. 873, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/5kgb1mf88x28-en>.
- Andrianaivo, M., & Kpodar, K. (2011). *ICT, financial inclusion, and growth: Evidence from African countries*, No.11-73, International Monetary Fund 1-45.

- Bajada, C., & Schneider, F. (2005). The shadow economies of the Asia-Pacific. *Pacific Economic Review*, 10(3), 379-401.
- Barro, R. J. (1995). Inflation and economic growth. <https://www.nber.org/papers/w5326>
- Bayar, Y., Şaşmaz, M. Ü., & Öztürk, Ö. F. (2017). Financial development and tax revenues: evidence from OECD countries. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal*, 12, 51-63.
- Beck, T., Demirguc-Kunt, A., Levine, R., (2004). Finance, Inequality, and Poverty: Cross-Country Evidence. Working Paper 10979. The World Bank.
- Beck, T., Demirguc-Kunt, A., Levine, R., (2007). Finance, inequality and the poor. *J. Econ. Growth*, 12 (1), 27e49.
- Becker, G. S., Glaeser, E. L., & Murphy, K. M. (1999). Population and economic growth. *American Economic Review*, 89(2), 145-149.
- Berdiev, A. N., & Saunoris, J. W. (2016). Financial development and the shadow economy: A panel VAR analysis. *Economic Modelling*, 57, 197-207.
- Buehn, A ve Schneider, F. (2012). "Shadow Economies around the World: Novel Insights, Accepted

Knowledge, and New Estimates", *Int Tax Public Finance*, 19, s.139-171.

Chang, C. C., & Mendy, M. (2012). Economic growth and openness in Africa: What is the empirical relationship?. *Applied Economics Letters*, 19(18), 1903-1907.

Chebochok, M. C., & Bayale, N. (2023). Effects of financial inclusion on tax revenue mobilization: Evidence from WAEMU countries. *African Development Review*, 35(2), 226-238.

Chibba, M. (2009). Financial inclusion, poverty reduction and the millennium development goals. *The European Journal of Development Research*, 21, 213-230.

Churchill, S. A., & Marisetty, V. B. (2020). Financial inclusion and poverty: a tale of forty-five thousand households. *Applied Economics*, 52(16), 1777-1788.

Clark, T. E. (1997). Cross-country evidence on long-run growth and inflation. *Economic Inquiry*, 35(1), 70-81.

Compaoré, A. (2022). Access-for-all to financial services: Non-resources tax revenue-harnessing opportunities in developing countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 85, 236-245.

Cull, R., Demirgüç-Kunt, A., & Lyman, T. (2012). Financial inclusion and stability: what does research show?. No. 9443, The World Bank.

D'Hernoncourt, J. ve Meon, P. (2012). "The Not So Dark Side of Trust: Does Trust Increase the Size of the Shadow Economy?", *Journal of Economic Behavior&Organization*, 81, s. 97-121.

Dabla-Norris, E., Gradstein, M. ve Inchauste, G. (2008). "What Causes Firms to Hide Output? The Determinants of Informality", *Journal of Development Economies*, 85, s. 1-27.

Darku, A. B., & Yeboah, R. (2018). Economic openness and income growth in developing countries: a regional comparative analysis. *Applied Economics*, 50(8), 855-869.

Dell'Anno, R. ve Teobaldelli, D. (2015), "Keeping both Corruption and the Shadow Economy in Check: The Role of Decentralization", *Int Tax Public Finance*, 22, s. 1-40.

Dell'Anno, R., & Schneider, F. (2005). *The shadow economy of Italy and other OECD countries: What do we know?*, Linz: University of Linz, Department of Economics.

Discussion Paper, published in Journal of Public Finance and Public Choice.

Demir, A., Pesqué-Cela, V., Altunbas, Y., & Murinde, V. (2022). Fintech, financial inclusion and income inequality: a quantile regression approach. *The European Journal of Finance*, 28(1), 86-107.

Demirguc-Kunt, Asli; Klapper, Leora. (2012). *Measuring financial inclusion : the Global Findex Database (English)*. Paper is funded by the Knowledge for Change Program (KCP)|Policy Research working paper ; no. WPS 6025 Washington, DC: World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/453121468331738740>

Demirguc-Kunt, Asli; Klapper, Leora; Singer, Dorothe; Ansar, Saniya; Hess, Jake Richard. *The Global Findex Database 2017 : Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution (English)*. Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/332881525873182837>

Demirguc-Kunt, Asli; Klapper, Leora; Singer, Dorothe; Van Oudheusden, Peter. *The Global Findex Database 2014 : measuring financial inclusion around the*

world (English). Policy Research working paper | no. WPS 7255 Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/187761468179367706>

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., & Ansar, S. (2021). Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19. *World Bank Report*.

Demirgüç-Kunt, Asli, Leora Klapper, Dorothe Singer, and Saniya Ansar. 2022. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1897-4.

Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.

Ebi, B. O. (2018). Financial sector development and tax revenue in Nigeria. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 6(6), 93-109.

Eilat, Yair ve Zinnes, C. (2002). "The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective", *World Development*, C:30, No:7, s. 1233-1254.

- Elgin, C. (2015). "Informal Economy in a Dynamic Political Framework", *Macroeconomic Dynamics*, 19, s. 578-617.
- Elgin, C. ve Uras, B. (2013), "Public Debt, Sovereign Default Risk and Shadow Economy", *Journal of Financial Stability*, 9, s. 628-640.
- Elgin, C., & Birinci, S. (2016). Growth and informality: A comprehensive panel data analysis. *Journal of applied economics*, 19(2), 271-292.
- Elgin, C., & Oztunali, O. (2012). Shadow economies around the world: model based estimates. *Bogazici University Department of Economics Working Papers*, 5(2012), 1-48.
- Elgin, C., & Öz Yalaman, G. (2025). Provincial Estimates of Informality: Example From Turkey. In *Routledge Handbook of the Informal Economy* (pp. 230-249). Routledge.
- Elgin, C., & Schneider, F. (2016). Shadow Economies in OECD Countries: DGE vs. MIMIC Approaches/OECD Üyesi Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi: Dinamik Genel Denge ve MIMIC Yöntemleri. *Boğaziçi Journal*, 30(1), 1.

- Elgin, C., M. A. Kose, F. Ohnsorge, and S. Yu. 2021. "Understanding Informality." CERP Discussion Paper 16497, Centre for Economic Policy Research, London.
- Enste, D. H. (2015). "The Shadow Economy In Industrial Countries", IZA World of Labor, 127, doi: 10.15185/izawol.127
- Esen, O., Aydin, C., & Aydin, R. (2016). Inflation threshold effect on economic growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(8), 1983-1993.
- Feld, L. P ve Kirchgassner, G. (2000). "Direct Democracy, Political Culture, and the Outcome of Economic Policy: A Report on the Swiss Experience", *European Journal of Political Economy*, C:16, s. 287-306.
- Frey, B. S. ve Pommerehne, W. W. (1984). "The Hidden Economy: State and Prospects for Measurement", *Review of Income and Wealth*, C:30, No:1, s. 1-23.
- Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., & Zoido-Lobaton, P. (2000). Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries. *Journal of public economics*, 76(3), 459-493.

- Fukuyama, F. (2000). "Social Capital and Civil Society", IMF, IMF Working Paper, No.00/74.
- Fungáčová, Z., & Weill, L. (2015). Understanding financial inclusion in China. *China Economic Review*, 34, 196-206.
- Garg, S., Mittal, S., & Garg, A. (2025). Navigating the determinants of tax revenue: deciphering revenue resurgence for G-20 nations. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 1-19.
- Gnangnon, S. K. (2021). Financial development and tax revenue in developing countries: investigating the international trade channel. *SN Business & Economics*, 2(1), 1.
- Hajilee, M., Stringer, D. Y., & Metghalchi, M. (2017). Financial market inclusion, shadow economy and economic growth: New evidence from emerging economies. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 66, 149-158.
- Hannig, A., & Jansen, S. (2010). *Financial inclusion and financial stability: Current policy issues* (No. 259). ADBI Working Paper.

- Headey, D. D., & Hodge, A. (2009). The effect of population growth on economic growth: A meta-regression analysis of the macroeconomic literature. *Population and development review*, 35(2), 221-248.
- Herwartz, H., Tafenau, E., & Schneider, F. (2015). One share fits all? Regional variations in the extent of the shadow economy in Europe. *Regional Studies*, 49(9), 1575-1587.
- Hjazeen, H., Seraj, M., & Ozdeser, H. (2021). The nexus between the economic growth and unemployment in Jordan. *Future Business Journal*, 7(1), 42.
- Huchet-Bourdon, M., Le Mouël, C., & Vijil, M. (2018). The relationship between trade openness and economic growth: Some new insights on the openness measurement issue. *The World Economy*, 41(1), 59-76.
- Ihrig, J. ve Moe, K. S. (2004). "Lurking in the Shadows: The Informal Sector and Government Policy", *Journal of Development Economics*, 73, s. 541-557.
- Ilievski, B. (2015). Stock markets and tax revenue. *Journal of Applied Finance and Banking*, 5(3), 1.

- Johnson, S., Kaufmann, D. ve Shleifer, A. (1997). "The Unofficial Economy in Transition", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, s. 159-221.
- Johnson, S., Kaufmann, D. ve Zoido-Lobaton, P. (1998). "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy", *American Economic Review*, C:88, No:2, s. 387-392.
- Kanniainen, V., Pääkönen, J., & Schneider, F. (2004). *Fiscal and ethical determinants of shadow economy: theory and evidence* (Vol. 30). Discussion Paper.
- Kim, D. W., Yu, J. S., & Hassan, M. K. (2018). Financial inclusion and economic growth in OIC countries. *Research in International Business and Finance*, 43, 1-14.
- Kim, J. H. (2016). A study on the effect of financial inclusion on the relationship between income inequality and economic growth. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(2), 498-512.
- King, R. G., & Levine, R. (1993). Financial intermediation and economic development. *Capital markets and financial intermediation*, 156189, 156-189.

Klapper, Leora, Dorothe Singer, Laura Starita, and Alexandra Norris. 2025. *The Global Findex Database 2025: Connectivity and Financial Inclusion in the Digital Economy*. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2204-9>.

Koomson, I., Villano, R. A., & Hadley, D. (2020). Effect of financial inclusion on poverty and vulnerability to poverty: Evidence using a multidimensional measure of financial inclusion. *Social Indicators Research*, 149(2), 613-639.

Lenka, S. K., & Sharma, R. (2017). Does financial inclusion spur economic growth in India?. *The Journal of Developing Areas*, 51(3), 215-228.

Levin, A., Lin, C., Chu, C., 2002. Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *J. Econom.* 108 (1), 1-24. doi:10.1016/S0304-4076(01)00098-7.

Loayza, N. V. (1996). "The Economics of the Informal Sector: A Simple Model and Some Empirical Evidence From Latin America", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy* 45, s. 129-162.

- Maherali, A. (2017). *Financial inclusion, digital payments and their impact on income and tax revenue around the world* (Doctoral dissertation, Harvard University).
- Medina, L., & Schneider, F. (2019). Shedding light on the shadow economy: A global database and the interaction with the official one.
- Mohan, R. (2006). Economic growth, financial deepening and financial inclusion, Reserve Bank of India Bulletin, November, ss.1305-1320.
- Mohseni, M., & Jouzaryan, F. (2016). Examining the effects of inflation and unemployment on economic growth in Iran (1996-2012). *Procedia Economics and Finance*, 36, 381-389.
- Morgan, P., & Pontines, V. (2014). Financial stability and financial inclusion. ADBI Working Papers No. 488, Asian Development Bank Institute, Tokyo.
- Nautiyal, T. (2024). Financial Inclusion and Tax Revenue: Evidence from Asian Countries. In *The Economics of Financial Inclusion* (pp. 303-314). Routledge.
- Nguyen, T. A. N., & Luong, T. T. H. (2020). Corruption, shadow economy and economic growth: Evidence from emerging and developing Asian

economies. *Montenegrin Journal of Economics*, 16(4), 85-94.

Nnyanzi, J. B., Bbale, J. M., & Sendi, R. (2018). Financial development and tax revenue: How catalytic are political development and corruption. *International Journal of Economics and Finance*, 10(8), 92-104.

Oates, W. E. (1993). "Fiscal Decentralization And Economic Development", *National Tax Journal*, C:42, No:2, s. 237-243.

OECD (2009). *Policy Roundtables, Competition Policy and the Informal Economy*, OECD, Paris.

Ozili, P. K., Ademiju, A., & Rachid, S. (2023). Impact of financial inclusion on economic growth: review of existing literature and directions for future research. *International Journal of Social Economics*, 50(8), 1105-1122.

Oz-Yalaman, G. (2019). Financial inclusion and tax revenue. *Central Bank Review*, 19(3), 107-113.

Paul, S., Kearney, C., & Chowdhury, K. (1997). Inflation and economic growth: a multi-country empirical analysis. *Applied Economics*, 29(10), 1387-1401.

- Peterson, E. W. F. (2017). The role of population in economic growth. *Sage Open*, 7(4), 2158244017736094.
- Quintano, C. ve Mazzocchi, P. (2013). "The Shadow Economy Beyond European Public Governance", *Economic Systems*, 37, s. 650-670.
- Rajan, R., & Zingales, L. (1998). Debt, folklore, and cross-country differences in financial structure. *Journal of Applied Corporate Finance*, 10(4), 102-107.
- Raouf, E. (2022). The impact of financial inclusion on tax revenue in EMEA countries: A threshold regression approach. *Borsa Istanbul Review*, 22(6), 1158-1164.
- Ren, P., Moumbark, T., Appiah, E., & Koudalo, Y. M. (2025). Financial inclusion, mobile money, and tax revenue in Africa. *Sage Open*, 15(1), 21582440251315222.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>
- Sarel, M. (1996). Nonlinear effects of inflation on economic growth. *Staff Papers*, 43(1), 199-215.
- Sarma, M. (2008). *Index of financial inclusion* (No. 215). Working paper.

- Savaşan, F. (2003). "Modeling the Underground Economy in Turkey: Randomized Response and MIMIC Models", *The Journal of Economics*, C:29, No:1, s. 49-76.
- Schneider, F. (1997). "The Shadow Economies of Western Europe", *IEA Economic Affairs*, September, 1997, s. 42-48.
- Schneider, F. (2005). "Shadow Economies Around the World: What Do We Really Know?", *European Journal of Political Economy*, C:21, s. 598-642.
- Schneider, F. (2012). "The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?", IZA Discussin Papers, No. 6423
- Schneider, F. ve Buehn, A. (2013). "Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What are the Driving Forces?", 69th IIPF Congress in Taormina, Sicily/Italy,
http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcOECD_DrivForces_Buehn.pdf.
- Schneider, F. ve Enste, D. (2000). "Shadow Economies: Size, Causes and Consequences", *Journal of Economic Literature*, C:38, No:1, s. 73-110.

- Schneider, F., & Hametner, B. (2014). The shadow economy in Colombia: Size and effects on economic growth. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 20(2), 293-325.
- Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2011). Shadow economies all over the world: New estimates for 162 countries from 1999 to 2007. In *Handbook on the shadow economy*. Edward Elgar Publishing.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. (2001). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kayitdisi-Ekonomi-OIK-Raporu.pdf>
- Sethi, D., & Acharya, D. (2018). Financial inclusion and economic growth linkage: Some cross country evidence. *Journal of Financial Economic Policy*, 10(3), 369-385.
- Sharma, D. (2016). Nexus between financial inclusion and economic growth: Evidence from the emerging Indian economy. *Journal of Financial Economic Policy* 4 April 2016; 8 (1): 13-36. <https://doi.org/10.1108/JFEP-01-2015-0004>

- Sinclair, S. P. (2001). *Financial exclusion: An introductory survey*. CRSIS, Edinburgh College of Art/Heriot Watt University.
- Singh, A., Jain-Chandra, S. ve Mohommad A. (2012). "Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy", IMF Working Paper No. 12/47, International Monetary Fund.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2008). Heteroskedasticity-robust standard errors for fixed effects panel data regression. *Econometrica*, 76(1), 155-174.
- Syed, A. A. (2024). The moderating role of governance, banking regulation, and supervision on shadow economy, financial inclusion, and financial stability nexus: a case of G5 economies. *Economic Change and Restructuring*, 57(6), 176.
- Taha, R., Colombage, S. R., Maslyuk, S., & Nanthakumar, L. (2013). Does financial system activity affect tax revenue in Malaysia? Bounds testing and causality approach. *Journal of Asian Economics*, 24, 147-157.
- Tahir, M., & Azid, T. (2015). The relationship between international trade openness and economic growth in the developing economies: Some new

- dimensions. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 8(2), 123-139.
- Torgler, B. (2005). "Tax Morale and Direct Democracy", *European Journal of Political Economy*, C:21, s. 525-531.
- Torgler, B. ve Schneider, F. (2007). "Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis", IZA Discussion Papers, No.2563.
- TUİK, İl göstergeleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- Turegano, D. M., & Herrero, A. G. (2018). Financial inclusion, rather than size, is the key to tackling income inequality. *The Singapore Economic Review*, 63(01), 167-184.
- Türkiye Bankalar Birliği, İllere ve Bölgelere Göre Banka, Şube, Nüfus, Mevduat ve Kredilerin Dağılımı, https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar-liste/11260?rapor_donemi=11299&ay=13.
- Van, L. T. H., Vo, A. T., Nguyen, N. T., & Vo, D. H. (2021). Financial inclusion and economic growth: An international evidence. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(1), 239-263.

- Vo, D. H., Nguyen, N. T., & Van, L. T. H. (2021). Financial inclusion and stability in the Asian region using bank-level data. *Borsa Istanbul Review*, 21(1), 36-43.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT press.
- Younas, Z. I., Qureshi, A., & Al-Faryan, M. A. S. (2022). Financial inclusion, the shadow economy and economic growth in developing economies. *Structural Change and Economic Dynamics*, 62, 613-621.

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KAPSAYICILIK, KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-5596-77-2

9

786255

596772